

РОЗДІЛ 6.
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
ДО СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ 5-7-МИ РОКІВ
ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

DOI: <https://doi.org/10.33989/pnpu.520.c1627>

Ключові слова: професійна підготовка, соціальна адаптація, соціалізація, діти дошкільного віку, діти молодшого шкільного віку, соціально-педагогічна компетентність, соціально-мистецька педагогічна сенситивність, комунікативно-мовленнєві уміння, сучасне мистецтво, майбутні вихователі дітей дошкільного віку, майбутні вчителі початкової школи, вихователь ЗДО.

Соціальна адаптація дітей одна з найактуальніших освітніх проблем. Виклики сучасної соціокультурної ситуації потребують формування нового типу особистості, яка швидко адаптується до змін умов та способу життя, гнучка та мобільна. Науково доведено, що адаптація дітей до школи не може починатися з молодшого шкільного віку, вона повинна здійснюватися ще в дошкільні роки. У цьому аспекті діти 5-7-ми років повинні активно набувати компетентностей у відповідних закладах освіти. В Україні проблема соціальної адаптації дітей 5-7 років набуває державного значення, про що свідчать закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, Концепція «Нової української школи», в яких дошкільна освіта набуває статусу обов'язкової для дітей з 5-ти років, а перші два роки у початковій школі мають адаптаційно-ігровий характер. Ці документи одним із стратегічних напрямів декларують курс на забезпечення повноцінного життя дитини, що передбачає її успішну адаптацію та функціонування в сучасному соціумі.

Важливо розуміти, що діти 5-7-ми років за цей короткий проміжок часу переживають критичний період психічного розвитку, зміну соціальних ролей,

активний мовленнєвий розвиток тощо. Стрімкі соціально-економічні, інформаційно-комунікативні та технічні зміни впливають на їх життєдіяльність, характер та якість набуття компетентностей. Це в свою чергу стимулює педагогів до пошуку нових технологій навчання та комунікації з дітьми зазначеної вікової категорії, щоб забезпечити відповідне освітнє середовище. Але не завжди очікування та психоемоційний розвиток дитини відповідають вимогам закладу освіти, до якого вона потрапляє. Діти потребують активної допомоги, супроводу дорослих у процесі входження до соціального середовища, розвитку їх мовлення та багатьох інших адаптивних механізмів. У цьому зв'язку вихователям закладів дошкільної освіти (далі ЗДО) та вчителям початкової школи необхідно проводити професійну підготовку та низку соціально-адаптаційних заходів. З огляду на це виникає необхідність удосконалення теоретичної і практичної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної та початкової освіти ще на етапі формування їх фахових та спеціальних компетентностей у педагогічному університеті.

Успішна соціальна адаптація дітей до шкільного життя є предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних учених. Американські соціологи кінця ХІХ – початку ХХ століть почали звертати увагу освітян на навчання як на соціальний процес, організація і процедури якого мають соціологічні обґрунтування. Серед них: Вільям Т. Харріс (1906), Едвард О. Росс (1918) та інші. З 1980-х років почала розвиватися неофункціоналістська теорія соціальної адаптації Джеффри Александер (1985). Детально розкривають соціальну адаптацію як структурний елемент соціалізації учені: А. Маслоу (1970), Д. Белл (1973). Педагогічні аспекти соціальної адаптації в умовах закладів освіти розкрито в роботах М. Лукашевича (2004), А. Мудрика (2008), Т. Besnard (2017), G. Šarníkova (2019), R. Nowland, P. Qualter (2020). На сучасному етапі актуальною є проблема соціальної адаптації дітей з особливими потребами у дослідженнях М.А. Shahrier, М.Н. Islam, М.М. Debroy (2016), S. Barimani, J. Asadi, A. Khajevand (2020); дітей, які зазнали насилля та дискримінації – Laetitia Mélissande Amédée Amélie Tremblay-Perreault Martine Hébert Chantal Cyr (2019).

Підготовці майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності присвятила свої дослідження О. Будник (2013), до здійснення соціально-культурної адаптації учнів – Ю. Купріна (2010).

Але на сучасному етапі постало питання про пошук та використання нових технологій професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-ми років з урахуванням воєнного стану, інклюзивного навчання, спрямованих на формування особистості фахівця, показниками якої буде толерантність, креативність, емпатія, критичне мислення, емоційний інтелект, комунікативність, соціальна мобільність тощо. У цьому аспекті, на нашу думку, важлива роль належить сучасному мистецтву, яке завдяки своїй художньо-синтетичній сутності та ігровій природі здійснює комплексний вплив на мовленнєвий розвиток, емоційну, інтелектуальну, вольову сфери особистості як дитини, так і дорослого. Засоби сучасного мистецтва здатні інтенсифікувати і підвищити ефективність навчання студентів педагогічних закладів вищої освіти, дозволяють їм на якісно вищому рівні зрозуміти проблему соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку, підняти власний рівень комунікативно-мовленнєвої готовності та підготуватися до використання засобів мистецтва у соціалізації дітей, зокрема – соціальній адаптації.

У працях відомих філософів, соціологів та психологів І. Зязюна (1997), Л. Столовича (1999), Л. Левчук, В. Панченко, Д. Кучерюк, О. Оніщенко (2010) обґрунтовано роль мистецтва у процесі соціальної адаптації особистості та її мовленнєвого розвитку.

Уплив мистецтва на професійне становлення майбутнього педагога, розвитку його творчої індивідуальності з 90-х років ХХ століття розглядають як педагогічну проблему відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема дослідженню впливу мистецтва на розвиток особистості педагогів, учнів та студентів присвятили свої праці М. Лещенко (2003), Н. Миропольська (2015), Н. Сулаєва (2013) та ін.

Педагогічний досвід та професійну підготовку майбутніх педагогів до набуття соціального та мовленнєвого досвіду дітей засобами мистецтва

висвітлювали у своїх працях Л. Зімакова (2004, 2021), Н. Ковалевська (2021), Ю. Степура (2016), Birutė Autukevičienė (2019) та ін.

Метою нашого дослідження було сформулювати готовність майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-ми років засобами сучасного мистецтва.

Основними завданнями – схарактеризувати роль мистецтва у процесі соціалізації особистості, підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-ми років; довести вплив мистецтва на соціально-педагогічну компетентність та соціально-мистецьку педагогічну сенситивність; розробити та експериментально перевірити модель професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва.

6.1. Роль мистецтва в процесі соціалізації особистості

До питання вивчення ролі мистецтва, його особливостей і функцій зверталися багато дослідників протягом усього історичного розвитку людства. Їхні думки з цих питань іноді збігалися одна з одною, а іноді були діаметрально протилежними. Низка вчених (соціологи, філософи, мистецтвознавці, психологи та педагоги) вказують на соціалізуючий вплив мистецтва на людину.

Важливо здійснювати багатоаспектний пошук у проблематиці соціалізації особистості засобами мистецтва, а саме: філософському (Л. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Д. Кучерюк та ін.), соціокультурологічному (В. Андрущенко, О. Семашко, В. Піча та ін.), мистецтвознавчому (Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Потєбня, Л. Курбас, Л. Українка, І. Франко та ін.), педагогічному (О. Рудницька, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Лещенко та ін.), психологічному (З. Фрейд, Д. Дьюї, А. Маслоу та ін.).

Наука доводить, що людина стає соціальною істотою тільки після народження і проживання життя в суспільстві. Згідно з роботами генетиків, поведінка людини перебуває під генетичним контролем, але демографічні, медичні та технологічні зміни призводять до того, що «еволюція людини може піти в іншому напрямі, ніж той, якому сприяв минулий відбір» [9, с. 13]. Наприклад, Л. Ерман і П. Парсонс визнають, що для людей просторові обмеження, спричинені

урбанізацією, можуть призвести до патологій у соціальній поведінці. Учені вважають, що люди, які опинилися у високотехнологічному середовищі, не встигають адаптуватися. У цьому разі необхідно звернути увагу на поведінку людей, зрозуміти її та визначити генетичну основу [9, с. 14]. Однак, не виключаючи генетичної складової в поведінці людини, вони надають великого значення умовам і характеру раннього виховання та впливу культурних традицій.

Таким чином, питання про соціалізацію особистості набуло нового резонансу, актуальності та значущості, особливо в умовах кризового суспільства. Перехід до нових форм державного устрою, реформування різних галузей, соціальні, військово-політичні виклики та соціально-економічні кризи вимагають нових соціальних, виробничих і сімейних відносин. Необхідно знайти нові освітні засоби для розвитку особистості, зрозуміти й використати виховний і соціалізуючий потенціал мистецтва.

Термін «соціалізація» є важливим поняттям у нашому науково-педагогічному дослідженні, тому необхідно інтерпретувати його визначення.

Термін «соціалізація», що походить від латинського «socialis», означає «суспільний» або, в деяких джерелах, «громадський» [2]. Термін з'явився наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Його появу пов'язують із іменами французьких соціологів і психологів Г. Тарда, В. Женнепа, Е. Дюркгейма, А. Валлона і Ж. Піаже. З поглядів французьких учених, які вивчали механізми соціалізації, для нашої проблеми важлива тенденція, позначена Шомбаром де Ловом. Вона полягає в тому, щоб розглядати соціалізацію насамперед як процес вольового навчання, що відповідає соціальному учнівству [9, с. 15].

Спираючись на цю тенденцію, український учений М. Лукашевич стверджує, що сучасне розуміння соціалізації – це набуття людьми соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, необхідних для реалізації соціальних ролей.

Із широкого визначення соціалізації, характерного для всіх праць американської школи (Ф. Гіддінгс, Дж. Мід, У. Томас, Т. Парсонс), можна виокремити головне, притаманне всім цим визначенням: «Соціалізація – це вибір індивідами життєвого шляху в рамках суспільного процесу» [9, с. 15]. У результаті

соціалізації встановлюються соціальні зв'язки, розвивається мова, формується самосвідомість і соціальна орієнтація.

Ключовим питанням соціалізації є її кінцевий результат. На думку структурних функціоналістів (наприклад, Т. Парсонса, О.Г. Бріма, Р. Лафона), кінцевим результатом соціалізації мають бути конформність, соціальна та психічна стійкість [9, с. 15].

Представники традиційного функціоналізму включають у поняття соціалізації можливість соціальної дії. І вже в сімдесяті роки минулого століття в трактуванні цього визначення поступово з'являється ідея про те, що в процесі соціалізації індивіди дедалі більше прагнуть самореалізації та самоствердження на основі активної творчості.

У сучасній науці ставлення до соціалізації неоднозначне. Наприклад, вітчизняний психолог В. Рибалка зазначає, що діти від народження зазнають соціального тиску, а в процесі їхнього навчання і виховання спотворюється розвиток їхньої особистості та характеру: «Особистість начебто з самого початку свого становлення штучно придушується соціумом, соціально-психологічно «заточується» в його інституціях. Тому так гостро постає проблема творчої, гуманістично спрямованої самоактуалізації особистості, яка врівноважує надмірний тиск соціалізації» [23, с. 581].

Еріксон так характеризує перші шкільні роки: «Діти вчаться виконувати індивідуальні завдання, читати і співпрацювати в групах, брати участь у діяльності всього класу. Вони вчаться спілкуватися з учителями та іншими дорослими. Діти починають виявляти інтерес до реальних життєвих ролей, таких як пожежник, пілот або медсестра. Це пов'язано з тим, що саме в цей період діти починають пізнавати (і грати) реальні ролі дорослих у своїй уяві. Якщо дитина не може подолати цю кризу, вона відчуває себе неповноцінною» [9, с. 16-17].

Оцінюючи соціальну поведінку дітей, деякі відомі психологи вважають, що з моменту народження і упродовж усього дитинства діти є найбільш непристосованими істотами, яким важко врівноважитись у навколишньому середовищі. Тому їх завжди потрібно штучно адаптувати за допомогою дорослих.

Саме тому діти – найемоційніші істоти і повинні або сміятися, або плакати, рідко залишаючись нейтральними. Вважають, що емоції – це індикатор нерівноваги в дитячій поведінці, коли вони почуваються розчавленими або пригніченими навколишнім середовищем.

О. Брім-молодший (1966) сформулював і обґрунтував відмінності між дитячою та дорослою соціалізацією: 1) доросла соціалізація виражається головним чином у змінах зовнішньої поведінки, тоді як дитяча соціалізація коригує базові ціннісні орієнтації; 2) дорослі можуть оцінювати норми, тоді як діти можуть тільки засвоювати їх; 3) доросла соціалізація часто передбачає розуміння того, що між чорним і білим є щось середнє – відтінки сірого. Дитяча соціалізація ґрунтується на повному послууху дорослим і дотриманні певних правил; 4) доросла соціалізація спрямована на те, щоб допомогти людям набути певних навичок; соціалізація дітей формує головним чином мотивацію їх поведінки [9, с. 17]. Ця позиція визнана американськими соціологами.

Для розгляду нашої проблеми необхідно звернутися до праць вітчизняних дослідників, які розуміють під соціалізацією процес становлення людини як соціальної істоти; більшість із них вважають, що цей процес охоплює кілька аспектів, суттєвих із погляду соціального контакту індивіда з іншими людьми, а саме: *соціальне пізнання* (наприклад, знання про самого себе, про стосунки з іншими, засвоєння соціальних і культурних цінностей, знання про структуру суспільства та роль окремих соціальних інститутів); *засвоєння соціальних умінь і навичок*; *оволодіння певними навичками практичної предметної і соціальної діяльності*; *вироблення особистісних знань про систему ціннісних орієнтацій, установок і т.п.*; *включення людини в активну творчу діяльність уже як зрілої соціалізованої особистості* [9, с. 17-18].

Соціалізацію засобами мистецтва важливо сприймати на таких засадах. По-перше, але нам важко погодитись, що соціалізованою особистістю можна вважати людину після 23-25 років, оскільки це виключає ранню активну творчу діяльність. По-друге, процес соціалізації триває протягом усього життя. По-третє, на думку психологів, навіть споглядання дії на сцені вже є творчістю. Ми ж вважаємо, що,

залучаючи дітей до творчого процесу, ми можемо прискорити процес соціалізації та спрямувати його в позитивне русло [9, с.18].

Важливо провести чітку і сміливу відмінність між поняттями «соціалізація» і «виховання», вказуючи на цільовий характер впливу останнього (*виховання*) на індивідів для вироблення певних навичок; важливо зрозуміти, що соціалізація включає виховання і адаптацію, що доповнювані практикою соціальної діяльності та участю індивідів у неформальних групах.

Таким чином, ми вважаємо, що соціалізація як процес соціального становлення особистості, процес набуття соціального досвіду, цінностей, норм, правил і ролей середовища, в якому перебуває і формується особистість дитини, може бути пов'язана з мистецтвом відповідно до таких положень:

- 1) *мистецтво – засіб соціального пізнання;*
- 2) *мистецтво – засіб оволодіння певними навичками практичної діяльності, що включає як предметний світ, так і сферу соціальної активності;*
- 3) *мистецтво – засіб інтерналізації певних норм, позицій і ролей;*
- 4) *мистецтво – засіб активної творчої діяльності, спосіб самореалізації* [9, с. 18-19].

Розглянемо кожне з цих положень детальніше.

Мистецтво як засіб соціального пізнання

На думку філософів та психологів, мистецтво – важливий вид пізнання, що істотно доповнює наукове знання; відповідно, наукове пізнання ділить світ людини на об'єктний та суб'єктний, а художнє пізнання дає змогу уявити його як єдине ціле. Філософська наука здатна створити єдину картину світу у вигляді загальних законів, що стосуються природи, суспільства і людського мислення. Однак для того, щоб людина стала членом суспільства, громадянином, необхідно пізнати життя в цілому. Художнє сприйняття має здатність представити цілісну картину в становленні та розвитку людського світу. Іншими словами, мистецтво здатне представити цілісну картину в становленні та розвитку людського світу.

Мистецтво дає нам можливість пізнати і переконатися у справедливості тих законів життя, які пропонує нам філософська наука. Це дає змогу орієнтуватися у

світі та діяти усвідомлено і продуктивно. Цей факт важливий і щодо дитячого пізнання – у ранньому віці дитина ще не готова сприймати дійсність частинами. Її загальне конкретно-чуттєве пізнання більш доступне і тому, в принципі, більш масове [9, с. 119].

Мистецтво дає змогу людині уточнювати, збагачувати і видозмінювати свій соціальний досвід. Таким чином, мистецтво може передавати соціальні знання і готувати нас до життя.

Великий німецький письменник і педагог Готхольд Ефраїм Лессінг (1729-1781) у своїй знаменитій теоретичній праці «Гамбурзька драматургія» говорив про цінність театру: «У театрі ми маємо дізнатись не про те, що зробила та чи інша людина, але що зробить кожна людина з певним характером за певних умов» [27, с. 180]. У нашому розумінні модель соціальної поведінки містить у собі характер людини, її позицію і роль, ситуацію, поведінку людини в цих умовах та її наслідки. Це дає нам змогу дізнатися про душевний світ, психологію та соціальні почуття інших людей. Через образи, змальовані письменниками, ми дізнаємося про глибинну психологію людей, які належать до різних соціальних верств, і виявляємо певні соціальні закономірності.

У науці вже відомі приклади використання казок як «життєвих уроків». Практична психологія використовує казки як вид словесного мистецтва, що виконує терапевтичну функцію. Це підтверджено дослідженнями і досвідом «лікування» внутрішнього життя людини, за допомогою казок поліпшуються взаємовідносини людини з навколишнім світом. Основний акцент у цій технології роблять на розумінні «клієнтом» того, що всі казкові ситуації розкривають певні життєві уроки. Тому завдання психологів, педагогів, психотерапевтів, лікарів, лінгвістів і батьків полягає в тому, щоб ретельно й терпляче опрацьовувати казкові ситуації з погляду того, як уроки казок використовуються в реальному житті та конкретних ситуаціях. Слухаючи казки, діти вбирають філософські смисли, стилі взаємодії та моделі поведінки, які вони повторюють разом зі своїми друзями. При цьому весь процес розуміння відбувається на несвідомому символічному рівні.

Вивчення творчості педагогів і письменників, а також українських народних казок з погляду соціального навчання дозволяє говорити про існування «моделей соціальної дії» в художніх творах та мультиплікаційних фільмах. У науковій літературі немає єдиної думки щодо питання художнього моделювання. Можливо трактувати моделі соціальної дії як образи позитивних персонажів, що мають відігравати роль зразків для наслідування, втілюючи ту систему вимог, яку висуває певне суспільство до людей; або це картина світу і тип поведінки, що суспільство прагне зробити реальним і всезагальним. У цьому аспекті під художніми моделями можна розуміти «героїв свого часу». Наприклад, козаки в піснях, образотворчому мистецтві та прозовій літературі віддали життя за свободу і незалежність своєї країни.

Сучасна українська філософія і письменниця О. Забужко, навпаки, вважає, що моделювання віддаляє мистецтво (особливо літературу) від правди життя [4]. Це видно з того, що радянська література через низку позитивних героїв демонструвала відданість комуністичній ідеології, яка мала стати головною рисою характеру юних читачів. У шкільних оповіданнях, повістях були присутні як позитивні, так і негативні персонажі. Така поляризація світу на чорне та біле, добре та зле, спотворювала уявлення дітей про людей. Віра в те, що радянські хлопчики і дівчатка, подібно до героїв літератури, можуть витримати все і відповідати героям-зразкам, спотворювала і несправедливо оптимізувала соціальний світ [9, с. 24].

Мистецтво не на замовлення здатне давати нам соціалізуючу інформацію: знання соціальних норм, правил, традицій, ієрархії зображуваного суспільства та наявних у ньому цінностей. Завдяки процесам моделювання в мистецтві, про соціальні системи можна дізнатися не з архівних документів, а з творів мистецтва.

У нашому розумінні, *модель соціальної дії* – це тип, варіант соціальної взаємодії. Вона може мати як позитивний, так і негативний характер, оскільки суспільне життя має багато прикладів зовсім протилежних вчинків людей, їх наслідків, з якими ми ознайомлюємося і з якими вчимося жити. Відхід від ідеалізації, максималізму повинен привести до плюралізму думок, учинків, до багатоваріантності, багатогранності, що дозволить виробити в дитині позитивне

ставлення до світу; прийняття інших такими, якими вони є; розуміння права людини на помилку тощо. Отже, моделі соціальних дій із творів мистецтва для реципієнта (читача, глядача, слухача) є засобом пізнання соціуму в його різних варіантах [9, с. 24].

Із цього погляду знайомство з українським фольклором веде до соціального пізнання. На думку С. Русової, фольклор може передати правду життя: «Наше сучасне життя складне, змучене, штучне – воно незрозуміле дитині, й хай вона спочатку навчиться орієнтуватися в тих найпростіших умовах життя, які повстають в казках» [24, с. 5]. Казка як жанр усної народної творчості, що належить до мистецтва слова, увібрала в себе норми та правила, обряди та звичаї народу, є своєрідним відтворенням способу життя людей, їх соціальної взаємодії. Найважливішим і найкращим фактом тривалого життя казки є перевірка часом закладених у ній соціальних норм та правил. Казка за час свого існування уособила історію безлічі поколінь людей, подій, суспільних переворотів і дійшла до наших днів. Ми вважаємо, що певні сюжети, які розвиваються в казках, збуджують несвідоме дитини та зачіпають її внутрішні переживання. Тому, неодноразово слухаючи казки та беручи участь у виставах, діти можуть набувати важливого соціального досвіду.

Повертаючись до професійної підготовки майбутніх педагогів, важливо висвітлити думку І. Зязюна і Г. Сагач, які стверджують, що «для досягнення найвагомішої естетичної впливовості, для усвідомлення мистецької значущості поведінкової активності перед аудиторією слід відштовхуватись не від самопочуття, не від психічних станів, переважно непідвладних волі й свідомості, а від логіки фізичних дій. Правильне її здійснення здатне рефлекторно відтворювати і відповідну їй логіку почуттів, впливати на психіку з її підсвідомістю [16, с. 103]. Дитині як акторові соціальної дії залишиться лише віднайти цю логіку в глибинах власної емоційної пам'яті, поєднати з умовним сценічним подразником та відтворити акторськими зображувальними засобами.

Пропонуємо розглянути можливі моделі соціальних дій українських народних казок, які виступають своєрідним алгоритмом соціальних дій. Так,

наприклад, через велику кількість українських казок проходить така риса характеру, як хитрість. Вона з'являється у «моделях дружби» та «моделях злочину» («Колобок», «Котик і Півник», «Коза-дереза» тощо). У казці «Котик і півник» за допомогою хитрості лисичка отримує собі їжу, викравши півника, а котик за допомогою знову ж таки хитрості рятує з біди товариша. Перед реципієнтом (в нашому випадку це дитина) постає два варіанти життєвих взаємодій на одній основі, вони зовсім суперечать одна одній. Але соціалізуючи дитину, звичайно, треба засудити хитрість заради вбивства, корисливості, а розкрити і наголосити на використанні хитрості заради врятування життя людини, її честі тощо.

Корисними зокрема виступають твори педагогів-письменників К. Ушинського, Я. Корчака, В. Сухомлинського. Так, наприклад, твори Я. Корчака можна вважати енциклопедією соціальних знань («Мацюсеві пригоди», «Правила життя»). Вони пронизані поясненнями щодо різних статусно-рольових позицій: матері, батька, сина, доньки, брата, сестри, короля, друга тощо. Читаючи ці твори, дитина отримує поради щодо соціальної взаємодії, контактів, розуміння людей інших статусно-рольових позицій.

Спираючись на класифікацію особистісних сфер та рівнів суспільних відносин і видів діяльності [28], в яких може брати участь майбутній вихованець ЗДО та початкової школи, та беручи за основу класифікацію головних напрямів життєвої підготовки (соціалізації) школярів [19, с. 91-96], ми згрупували художні твори соціалізуючого змісту таким чином:

1. Особистісний напрямок «Я – Я»: К. Ушинський «Скарги зайчика»; В. Сухомлинський «Два метелики», «Лисячий хвіст», «Флейта і Вітер».

2. Міжособистісний напрямок «Я – Ти»: українські народні казки: «Колобок», «Рукавичка», «Казка про котика і півника» (друзі і недруг), «Про вовка і семеро козенят», «Лисиця і глечик», «У пригоді», «Ворона й рак», «Пан Коцький», «Хитрий лис», «Дикі гуси»; К. Ушинський «Ліс і струмок», «Васько»; В. Сухомлинський «Як білочка врятувала дятла», «Деркач і Кріт», «Красиві слова і красиве діло», «Зозулина журба».

3. Соціально-груповий напрям «Я – Ми»: українські народні казки: «Казка про котика і півника» (стосунки між друзями, рідними братами і сестрами), «Півник і двоє мишенят», «Коза-дереза», «Дикі гуси», «Ріпка»; К. Ушинський «Півник та його сім'я»; В. Сухомлинський «Найгарніша мама», «Найласкавіші руки», «Сива волосинка», «Сьома дочка», «Святковий обід», «Конвалія перед Наталиним вікном».

4. Політично-правовий: українські народні казки: «Рукавичка», «Дикі гуси», «Івасик Телесик», «Вовк і семеро козенят», «Казка про котика і півника».

5. Економічний напрямок: українська народна казка «Про липку і зажерливу бабу».

6. Еколого-валеологічний напрям: К. Ушинський «Курочка і Півник».

7. Напрямок «Я – Універсіум»: твори В. Сухомлинського.

Аналізуючи сучасні мультфільми, ми дійшли висновку, що вони насичені різними моделями комунікативно-мовленнєвої взаємодії. Спираючись на дослідження Т. Піроженко та І. Луценко, ми виявили такі моделі взаємодії у системі «людина-людина», а саме: дитина – дорослий; діти – дорослі; дитина – дитина; діти – однолітки й малюки. Представимо модель комунікативно-мовленнєвої взаємодії «дитина – дорослий» у сучасному мультфільмі «Думками навиворіт» (США, 2015) з відповідним репертуаром мовних засобів. Головною героїнею є одинадцятирічна школярка Райлі. В її маленькій голові живуть і контролюють її життя такі емоції як: радість, відраза, печаль, страх і гнів. Після переїзду її родини до іншого міста, вона стикається з багатьма проблемами. Залишивши друзів та рідну команду з хокею, дівчинка найбільше відчуває печаль, адже дуже сумує за минулим. Також Райлі зазнає значного стресу під час входження у нову соціальну групу – однокласників нової школи. Дівчинка не може впоратися зі своїми переживаннями. Їй не вистачає уваги батьків, яким важко знайти час для спілкування з дочкою. Наведемо приклади мовленнєвих реплік в моделі взаємодії «дитина – дорослий» із мультфільму «Думками навиворіт»: вияви любові батьків до дітей: *Яка ж ти гарнюня!*; співчуття: *Нашому татку зараз нелегко... // Татка треба підтримати*; ритуал вкладання спати: *Поцілуйте мене на*

ніч; вживання формул мовленнєвого етикету: *Дякую. // Бувай! // Солодких снів* тощо. Отже, сучасні мультиплікаційні фільми мають різноманітні моделі взаємодії і містять репертуар різноманітних мовленнєвих реплік, що позитивно впливає на соціалізацію дитини [8, с. 18].

Мистецтво як засіб оволодіння певними навичками практичної діяльності, що включає як предметний світ, так і сферу соціальної активності

У процесі соціалізації не можна обмежуватися тільки обсягом соціальних знань, його накопиченням, навіть не можна зупинятися на накопиченні знань про соціальні дії (вміння і навички).

Соціальний досвід, що передається поколіннями і сучасниками, виражається в матеріальних результатах попередньої діяльності та нематеріальних формах, таких як норми спілкування і духовні цінності. Предмети, створені руками людини, несуть у собі інформацію про неї саму, про час, у якому вона жила, і про ідеї, які привели її до створення предмета: «Предметне середовище, що представлене матеріальними і духовними цінностями, виступає посередником між людиною і природою, посередником у спілкуванні між людьми» [9, с. 28].

Сучасні психофізіологи справедливо зазначають, що в основі особистості лежить не обсяг знань, умінь і навичок, не інтелект і здатність до навчання, а домінуючі потреби, бажання, інтереси людини. На основі їх досліджень перший принцип продуктивної теорії виховання – це рішучий перехід від навчання тільки знанню норм поведінки до їхніх глибинних основ, тобто до формування в дитини набору та ієрархії потреб, бажань, інтересів найсприятливіших як для розвитку суспільства, так і для реалізації всього багатства індивідуальних здібностей. У процесі дошкільного періоду дитина задовольняє свої базові потреби у спілкуванні та грі, а шкільного навчання – дитина має задовольняти свої базові потреби в саморозвитку, самосвідомості та самовизначенні. Важливо враховувати, що будь-яка суперечність між потребами людини, що розвивається, і системою освіти має небезпечні наслідки. Насамперед, це призводить до хронічного перенапруження і втоми, що, у свою чергу, посилює психосоматичні та психічні захворювання. Одним із найболючіших наслідків такого протиріччя є невротизація особистості.

Важливо враховувати, які потреби мають діти 5-7-річного віку і чи може мистецтво їх задовольнити. Діти старшого дошкільного і молодшого шкільного віку здебільшого керуються складною біологічною потребою в спілкуванні, грі, саморозвитку, наслідуванні та свободі вибору. Основними видами діяльності для них є різноманітні ігри та словесна творчість (у тому числі розповідання історій). При цьому необхідною умовою (для творчості) є надання дітям свободи вибору. Тому зміст освіти у відповідних закладах освіти має бути для дитини не метою навчання, як у традиційній освітній системі, а лише засобом для досягнення нею власних ігрових і творчих цілей. У цьому випадку забезпечується особистісний і гармонійний розвиток дитини, в іншому – дитина мимоволі набуває основних навичок навчальної діяльності (лічба, письмо, читання, спостереження, спілкування) та формує мотиваційну й інформаційну базу, що забезпечує її життя. У сучасних умовах життєдіяльності дитини 5-7 років необхідно перш за все зреалізувати її внутрішню програму фізичного розвитку, що притаманна їй і визначається її домінуючими потребами. По-друге, важливо зміцнювати дух дитини, розвивати впевненість у собі, що забезпечує оптимальну регуляцію освітньої діяльності. По-третє, необхідно закладати морально-психологічні підвалини мотивації соціальної активності дитини та нормального розвитку смислової сфери (позитивне ставлення до закладів освіти та дотримання загальноприйнятих соціальних норм поведінки).

Крім того, І. Бех вказує на те, що за психологічними закономірностями особистості в 5-7-річному віці діти більшою мірою усвідомлюють поведінку інших людей та їхні мотиви, ніж свої власні, для них характерний розрив між знанням моральних норм і належною поведінкою. На думку вченого, це вікова особливість дітей, які вчаться долати багатовимірність соціальних і побутових ситуацій [1, с. 138]. Тому ми вважаємо, що під час розвитку соціальних навичок у дітей молодшого шкільного віку недостатньо зосередитися на аналізі ситуації та мотивів поведінки інших людей, потрібно дати їм змогу спостерігати різні типи соціальної взаємодії та брати участь у подібних ситуаціях.

Мистецтво має позитивне поле для набуття практичних дій з предметами, а також створює особливе підґрунтя для набуття досвіду спілкування. Мистецтво здатне формувати суспільно-естетичні ідеали. Соціальні ідеї, моральні норми, цінності суспільства через мистецькі художні образи перетворюються в особистий досвід людини, органічні набутки її характеру. Сила емоційно-почуттєвого та ідейно-художнього впливу мистецької гри створює ненаукове поле умовної реальності, в якій дитина вчиться визначати і розвивати свої потреби, інтереси, загальну спрямованість життєвого шляху. Підтвердженням цьому може слугувати приклад словесної творчості дітей дошкільного віку, що є своєрідною грою дитячої уяви, в якій дитина виражає своє ставлення до світу, наприклад: «Мама, цей хлопчик з недоліками, а я з доліками». Про дитячу словесну творчість як про гру прийнято говорити як про засіб набуття певних навичок практичної соціальної діяльності. Головна мета її (дитини) вправляти «новопридбані сили», це своєрідна перевірка нових знань. На наш погляд, і як показує практика, мистецтво є своєрідною майстернею соціальних знань. Більше того, створюючи щось, діти можуть перевіряти своє бачення навколишнього світу, вправляються у творчості.

Ефективна соціалізація через мистецтво, особливо під час навчання конкретних практичних навичок, ґрунтується на емоційному та афективному розвитку, що впливає на формування стійкості в стресових ситуаціях, розвиток позитивного ставлення до світу, прийняття інших, упевненість і самосвідомість. Мистецтво може допомогти досягти емоційного піднесення, оскільки воно здатне викликати цілий спектр емоцій і відчуттів. У свою чергу, дослідники соціальної педагогіки (Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлеб'юк) вважають, що «значення мистецтва як фактора соціалізації особистості полягає в морально-естетичному характері його впливу: емоційний зміст твору стає стимулом для формування та вияву почуттів, емоційним фоном життя та діяльності людини» [17, с. 279].

Сучасна методологія посиляється на праці психологів про вплив мистецтва на дітей та його місце в освітньому процесі. Мистецтво – це особливий спосіб мислення, який зрештою призводить до того самого, що й наукове пізнання, тільки іншим шляхом. Мистецтво відрізняється від науки тільки своїм методом, «методом

переживання», тобто психологічним методом. Матеріал походить від життя, але на додаток до нього воно дає щось, що ще не міститься в якостях самого матеріалу. У мистецтва є свої функції, наприклад, біологічна – споживання енергії, що залишилася після повсякденної діяльності організму. Нервова система відповідає лише за частину закладеного в нас потенціалу життєзабезпечення. Тому мистецтво – це засіб встановлення гармонії між організмом і навколишнім середовищем у кризових ситуаціях. Мистецтво доповнює життя і розширює його можливості, створюючи баланс у «розтраті емоцій». Мистецтво – найважливіший центр усіх біологічних і соціальних процесів людини в суспільстві, спосіб врівноважити людину зі світом у найкритичніші й найвідповідальніші моменти життя [9, с. 34].

Історія мистецтва знає чимало прикладів того, як люди відновлювали сили, наприклад, завдяки образотворчому мистецтву, яке надавало психологічну підтримку людям, що опинилися у важкій життєвій ситуації. Один із прикладів – життя Т. Лотрека. Він творчо досліджував нові способи мислення, розвинув постімпресіонізм і допоміг прокласти шлях до реклами, а К. Юнг вважав, що місія мистецтва – «подолати самотність і відчуженість, досягти людської солідарності, здійснити якісний стрибок у процесі соціалізації, сформувати гуманістичний світогляд і долучитися до високих цінностей людства»; у контексті меліоративного підходу Л. Уорда творчість може відкривати нові перспективи в ситуаціях, несприятливих для повноцінного розвитку дитини [9, с. 34-35].

Визначаючи соціальну функцію мистецтва, психологи стверджують, що мистецтво – це соціальна техніка емоцій, соціальна зброя, що за її допомогою вводяться у коло соціального життя найінтимніші та найособистіші сторони нашого існування. Мистецтво впливає як на волю, так і на емоції («емоції є зародок волі»). І в цій ролі мистецтво вдихає життя в емоції, пристрасті й вади, які інакше залишалися б у невизначеному й нерухомому стані. Воно «примушує нас вимовляти слова, які ми шукали, і озвучує струни, що були тільки натягнуті й мовчали» (за словами П. Корнеля) [9, с. 35]. Потім ці емоції стикаються із соціальним середовищем, яке по-своєму відображає те, що відбувається у свідомості. Різні подразники з навколишнього середовища надходять до людей і

викликають у них різні реакції. Так, дослідники психології мистецтва, аналізуючи вплив музики як виду мистецтва, зазначають, що сама по собі музика не диктує наслідувальних дій, але головним її ефектом є катарсис, який уже визначає, які життєві сили вивільняються, а які заганяються углиб, і справедливо зауважують: «Мистецтво – це скоріше організація нашої дії в майбутньому, приречення, вимога, яка ніколи не буде виконана, але яка спрямовує нас за вершину нашого життя і далі» [9, с. 35].

На кожному віковому етапі існують ті сфери емоцій, сторони емоційного життя, які найбільш сензитивні (доступні) для виховання. Тому для соціалізації необхідне ефективне емоційне виховання дітей 5-7 років. Майбутні педагоги мають розуміти, що емоції – це переживання, які виражають ставлення до людей, до реальних предметів і явищ, що їх оточують, до того, що вони знають і роблять. Світ емоцій, закладений у глибині людини, практично характеризує саму особистість. Емоції виникають у спілкуванні з іншими людьми, предметами та явищами. У психолого-педагогічній літературі 5-7-річний вік визначається як вік, у якому активно набувається досвід та емоційно-чуттєве ставлення до навколишньої дійсності. У цей період психічний світ дитини формується через емоційно-афективну активність.

Формування гармонійно розвиненої дитини забезпечується розвитком високих почуттів, їх глибоким змістом і відповідним місцем у структурі особистості.

Емоції пов'язані з діяльністю. Емоції виникають у процесі діяльності, спонукають і мотивують дії. Тому доцільно звернутися до художньої творчості. Це пов'язано з тим, що мистецтво, через свою активну природу, може впливати на розвиток емоцій. Але ж саме емоції часто спонукають людину діяти і реагувати на вплив навколишнього життя. І що більше в людини значущого і цінного соціального досвіду, то багатшим і людянішим стає її особистий світ.

Успішна соціалізація через мистецтво призводить до розширення діапазону творчих можливостей у житті дітей. Це призводить до набуття ширшого соціального репертуару. Мистецтво – це баланс між вимогами життя і

психологічними, фізичними та соціальними можливостями людини. Необхідно приділяти увагу творчому розвитку дітей та його позитивному впливу на життєву сферу. Творчий процес, який проживає людина, стимулює її до пошуку нової мотивації та сенсу життя. У цьому відношенні репертуар мистецької діяльності має вирішальне значення. Вона має охоплювати якомога більше дітей і вводити їх у стан активного усвідомлення себе і світу естетичними та художніми засобами. Емоції, що стимулюються мистецтвом, втілюються в предметах і здатні розширити духовну сферу людини. Крім того, світ предметів допомагає визначити соціальну ідентичність людини. Е. Гофман, наприклад, зазначає, що одяг не тільки говорить оточенню про нашу Я-концепцію, а й є костюмом соціального актора, який повідомляє оточенню про нашу соціальну ідентичність [9, с. 38].

У багатьох класичних і сучасних концепціях мистецтво відіграє важливу роль. Біхевіористи, які ґрунтують свої погляди на людських діях, розглядають мистецтво як стимул для розвитку компенсаторних здібностей. Мистецтво стимулює фізичні та психічні функції, доступні для формування, і розвиває з їхньою допомогою функції, недоступні за прямого впливу [9, с. 38].

Жан-Поль Сартр вважає, що мистецтво дає людям можливість стати тими, ким вони хочуть бути. Вплив творчості з точки зору психоаналітичного підходу звільняє людину від негативних переживань і звільняє місце у свідомості для позитивних емоцій [9, с. 38].

Згідно з концепцією гуманістичної психології, мистецтво відіграє вирішальну роль у формуванні соціальної адаптивності людини. Основне завдання творчої діяльності – підвищення самооцінки і набуття сенсу життя, а мета творчості – виявлення і розвиток навичок, що дають змогу людині почуватися вільною. У гуманістичній психології арт-терапія розглядається як найкращий спосіб набуття позитивних цінностей, знань і навичок [9, с. 39].

Таким чином, спираючись на погляди психологів про природу дитячого мистецтва, про характерні психологічні особливості культурних змін поведінки, заснованої на оволодінні прийомами і способами культурної поведінки і мислення, вчення про розвиток дитячих емоцій, можна зробити висновок: по-перше, дитяче

мистецтво подібне до гри; по-друге, щоб «творити», дитині потрібно мати реальні знання; по-третє, дитина створює перевернутий світ речей для того, щоб ствердитися у реальному і в цьому їй допомагають емоції, почуття, активізовані мистецтвом [9, с. 39], що і підтверджує наші погляди на мистецтво як засіб оволодіння певними навичками практичної діяльності, що включає як предметний світ, так і сферу соціальної активності.

Мистецтво як засіб інтерналізації соціальних норм, позицій і ролей

Наприкінці XIX – початку XX століття педагоги наголошували на необхідності розвитку в дитини почуття причетності до світу в цілому за допомогою мистецтва.

На думку В. Рибалки, на сучасному етапі формування особистісних якостей молодого покоління пов'язане «з такими цінностями глобального гуманізму, як відданість істині, доброта, відповідальність, благодійність, альтруїзм, краса, гармонійність тощо. Це передбачає раннє вивчення законів природи, ноосфери, цивілізації й особистості у глобальному гуманістичному контексті, що має стати передумовою адекватного засвоєння більш часткових законів і наукових знань та їх гуманістичного використання у професійній діяльності творчої особистості та політичних, економічних, наукових еліт цивілізації» [23, с. 582]. В. Рибалка виступає за «формування творчої особистості з новою психологічною культурою, в якій концентруються, через яку трансформуються і примножуються глобальні гуманістичні цінності людства» [23, с. 582]. Цей шлях проходить через механізми виділення себе в іншому й іншого в собі, що в сучасній психології називається ідентифікацією. Саме мистецтво є шляхом пізнання людей один одним. Після сприйняття творів мистецтва люди відшукують схожість почуттів і переживань або їх відмінність від власних, з'ясовують тим самим риси і якості власного характеру, можуть користуватися зразками тих почуттів і переживань, які були представлені автором.

У сучасній психологічній літературі ідентифікацію розглядають як важливий механізм соціалізації, що виявляється у прийнятті індивідами соціальних ролей під час входження в групу, відчуття приналежності до групи та формуванні соціальних

установок. Ідентифікація має різні значення і переживається кожною людиною по-різному залежно від того, з ким вона себе співвідносить (з рідними чи незнайомими людьми). Існують навіть певні закономірності ідентифікації людини на певних вікових етапах. Наприклад, у молодшому шкільному віці діти готові ідентифікуватися зі своїми вчителями, оскільки авторитет учителя дуже сильний. Вони можуть наслідувати тон голосу і поведінку вчителя в певних ситуаціях. Те саме можна сказати і про ідентифікацію через різні види мистецтва. Різні види мистецтва мають для людини різне ідентифікаційне значення. Однак необхідно пам'ятати, що неможливо знайти інструмент для вимірювання ступеня ідентифікації [9, с. 40-41].

Коли людина ідентифікує себе з певною роллю, постає питання про цілісність соціальної дії. Е. Гофман розглядає це питання у своїй праці «Представлення себе в повсякденному житті» (1959), де він стверджує, що «кожен соціальний актор завжди прагне керувати своїми зовнішніми проявами й інформацією про себе, яку він робить доступною для інших людей, намагаючись справляти на них позитивне враження» [за 25, с. 221]. «Уміння людини ефективно спроектувати ситуацію, домогтися бажаного враження про себе і очікуваних дій інших свідчить про її драматургічні здібності. Теорія соціальної драматургії вивчає мистецтво досягати своєї мети, ефективно керуючи образами, враженнями інших людей за допомогою різноманітних виражальних засобів» [25, с. 221]. Саме в цьому полягає взаємозв'язок соціології, педагогіки та драматургії.

Ми вважаємо, оскільки здатність до ідентифікації (тотожності) можна розвинути, то мистецтво може ефективно вплинути на розвиток здатності дітей розрізняти та розпізнавати емоції й почуття інших людей, зіставляти їх із нормативними стандартами поведінки та ставати хорошими акторами в соціальній драматургії.

Е. Гофман стверджує, що нормальна взаємодія ґрунтується на очікуваннях «щирості» партнерів. Суб'єкти соціальної взаємодії, що володіють набором соціальних норм і розвиненою системою цінностей, можуть призвести до успішного розв'язання соціально значущих життєвих проблем. Усі люди, завжди і

скрізь, більш-менш усвідомлено грають соціальні ролі. Через ці ролі ми пізнаємо одне одного і самих себе. Таким чином, ми вчимося грати ролі і вірити в них. Роль стає частиною нас, нашим істинним «я», невід'ємною частиною нашої особистості, і ми вчимося переконливо демонструвати її іншим» [за 25, с. 224]. Гофман розробив концепцію «чесного» актора і «цинічного» актора. Перша стосується людини, яка не усвідомлює, що грає роль, та ідентифікує себе з нею, тоді як «цинічний» актор чітко усвідомлює, що грає роль, з якою не ідентифікує себе. У виставі циніка в будь-який момент можуть статися події, які зраджуть його і перекреслять усе, що він відкрито підносить. Наприклад, учитель у своїй повсякденній роботі може дотримуватися авторитарного типу взаємодії з дітьми, пригнічуючи їхню гідність і позбавляючи свободи думки та дій, а на педагогічних зборах та конференціях красномовно говорити про особистісно орієнтоване навчання та його ефективність.

На наш погляд, ідентифікація через мистецтво (у процесі творчої діяльності) належить до колективістської ідентифікації. Це форма стосунків, що виникає у спільній діяльності, коли досвід одного члена соціальної групи, притаманний іншій групі, спонукає до дії в організації власної діяльності, реалізації цілей групи та усуненні фруструючих ефектів. Колективістська ідентифікація в онтогенезі виникає в процесі співпраці дітей, які потребують емоційного спілкування на межі дошкільного і молодшого шкільного віку. У дитячому колективі вона набуває форми позитивної емпатії до чужих невдач і позитивної емпатії до чужих успіхів. Таким чином, участь дітей у різних формах колективної творчості та вмиле керівництво сприяють прояву колективістської ідентифікації.

Однією з найпопулярніших соціологічних шкіл є структурно-функціональна. Її засновниками були Т. Парсонс і Р. Мертон. Головна їх ідея щодо процесу соціалізації полягала в тому, що основною її формою для індивіда є пристосування до соціального середовища, яке стає підґрунтям його «поведінкової впевненості». Цей процес відбувається завдяки засвоєнню особистістю певних нормативних структур, символів, культури, знань [19, с. 49-50].

Концепція інтерналізації, запозичена в Е. Дюркгайма, М. Вебера, Дж. Міда і В. Томаса, стала основою теорії соціалізації Т. Парсонса. Він трактував

інтерналізацію як властивість структури особистості, яку також розглядають як систему. Відповідне соціальній системі явище він назвав інституціоналізацією, наголошуючи, що соціальні відносини формуються через об'єднання нормативних компонентів культури, які безпосередньо стають структурними частинами соціальної системи [19, с. 17-18].

Таким чином, відповідні компоненти культурної системи розуміють як такі, що не тільки взаємозалежні, а й взаємопроникні, а отже, водночас конституують соціальну та індивідуальну систему [19, с. 17-18]. За такого підходу процес соціалізації розглядають як особливу функцію синхронного відтворення й опосередкування способу життя та культури суспільства й індивіда, а отже, і мистецтва як його невіддільної частини.

Теорія соціальної драматургії дає змогу розглядати процес соціалізації не лише як процес адаптації та асиміляції, а й як активну діяльність на «життєвій сцені», у середовищі чи просторовому дизайні, що враховує всі соціальні ситуації. Згідно з Е. Гофманом, актор має дотримуватися сценарію, передбаченого суспільством через рольові правила: «Індивід як соціальний актор повинен дотримуватися сценарію, наданому суспільством через рольові правила. Індивід як соціальний актор створює своє власне життя. Він відповідальний і вільний суб'єкт свого життя, і те, наскільки добре складається його життя, залежить від його здатності до драматичної творчості» [9, с. 44]. Відповідно до теорії соціальної драми, соціальна роль – це «здійснення прав та обов'язків, пов'язаних із певним соціальним статусом. Соціальна роль складається з однієї або кількох частин, кожна з яких може бути виконана виконавцем за певних обставин перед одним і тим самим типом аудиторії» [9, с. 44]. Розвиток драматичних навичок у дітей з метою соціалізації – одне з наших завдань. Драматичні навички допомагають людям освоювати соціальні ролі. Наприклад, мистецтво одягатися, інакше кажучи, мода, слугує для демонстрації соціальної ідентичності: «Одягаючись, людина повідомляє оточенню компоненти свого соціального статусу – вік, стать, рід занять, відносне багатство тощо» [за 25, с. 227]. Таким чином, одяг дає нам змогу повідомляти про свій соціальний статус, робити висновки про соціальну

ідентичність інших і натякати на взаємодію. Так наприклад, Е. Гоффман наводить низку прикладів, коли певні символи зовнішності слугують інформацією про подальшу взаємодію: «Якщо, відчинивши двері незнайомцю, я бачу людину в чорній масці з ножом у руці – наступної миті я намагаюсь зачинити двері або покликати на допомогу; виснажену, знедолену жінку – я буду очікувати на прохання про допомогу; імпозантного чоловіка у діловому костюмі – я припускатиму, що це діловий партнер мого батька» [за 25, с. 227]. Усе це набувається через соціальний досвід: розповіді батьків і вчителів, перегляд фільмів і читання книжок. Однак, розвиваючи ідею «чесності» і «цинізму», соціологи стверджують, що люди, які стоять біля дверей, можуть вдаватись до дезінформації.

Мова – ще один показник ідентифікації. Так, наприклад, кіно, мультиплікація, театральне та музичне мистецтво у взаємозв'язку з літературою дає змогу оволодіти мовою на більш високому рівні.

Автори театральної моделі повсякденного життя зазначають, що бувають ситуації, коли соціальна поведінка порушується і відбуваються інциденти. Мимовільні жести, недоречні вторгнення, помилки та «сцени» – це форма руйнування реальності, організована актором. Це призводить до «втрати обличчя»: «Реагуючи на ситуацію, її виконавці стають схвильованими, збентеженими, знервованими тощо. Виконавці можуть відчувати, що «на них немає лиця» [за 25, с. 230]. Тому у професійній підготовці майбутніх педагогів до соціалізації дітей 5-7 років ми говоримо про критичний момент у їх професійній діяльності. У цей критичний момент важливо не змінити статусно-рольову позицію педагога, щоб не втратити «обличчя» педагога і не нашкодити дітям.

Щоб уникнути небезпеки та незручності, Е. Гоффман пропонує захисні заходи, які використовують соціальні актори для підтримання власної вистави, і превентивні заходи, які використовують соціальні глядачі для підтримання вистави актора. Іншими словами, до захисних якостей і практик належать драматична достовірність, драматична дисципліна і драматична увага. Існує безліч прикладів запобіжних технік, таких як «прохання про дозвіл зустрітись», «попереджувальний стукіт у двері» або «телефонний дзвінок, щоб повідомити про своє прибуття». Це

дозволяє «зберегти обличчя» соціальним акторам. Ми навіть можемо помічати, як буквально змінюється вираз обличчя актора, коли йому відкривають двері після попереджувального дзвінка. Значення дзвінка навіть не в тому, щоб попередити про прихід, а про те, щоб актори по обидва боки дверей одягли відповідні соціальні ролі.

Однак важко погодитися з автором, який зазначає, що «соціальна поведінка – це не прояв особистості людини, а лише «вироблення вражень», через управління символами, щоб досягти вигідних дій інших, необхідних для реалізації мети. Це дії щодо самомаскування і пристосування особистості до ситуації» [за 25, с. 230]. Ми вважаємо, що в критичні моменти, як у повсякденному особистому, так і в професійному житті, необхідно змінювати свій статус і рольову позицію, щоб захистити своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших людей. Це і стає проявом особистості. Крім того, люди можуть обрати або гуманістичний, або антигуманний спосіб вибору свого статусу і ролі. І ми приходимо до переконання, що обрані нами символи і системи управління ними є правильними і важливими. У колі однодумців будь-яку думку підтримують і поділяють. Результати діяльності на рівні класів, шкіл, груп, університетів, міст і націй залежать від їхнього характеру.

Соціалізація характеризується тенденцією до типізації, і люди постійно стикаються з проблемою суперечності між вимогами суспільства та потребами особистості. «Ми підкоряємося безумовним, само собою зрозумілим правилам співжиття, засвоєваним з дитинства – через пояснення батьків, друзів, учителів, а також шляхом численних спроб та помилок» [за 25, с. 231]. Дитині природою закладений соціальний інстинкт, про який ще свого часу говорила С. Русова. Так, з другої половини дошкільного віку – з п'ятого-шостого року життя діти не тільки продовжують ставити запитання на кшталт «чому», а й цікавляться, «скільки років цій тітці», «де вона живе», «чи є в неї діти», «чи заміжня» тощо. Цей вік характеризується виникненням позаситуативних і особистісних форм спілкування, коли дорослі виступають для дошкільнят як конкретні історичні та соціальні істоти. Дошкільнята цікавляться життям дорослих і фактами, які не стосуються їх

особисто. Тому в цьому віці та в початковій школі важливо, щоб діти засвоювали значення соціальних символів, доступних їм у всіх можливих позиціях, ролях і різноманітних ситуаціях спілкування, набували досвіду інтерпретації та конструювання свого соціального світу, перетворювали своє соціальне життя на повсякденне. Таким чином, вони стають типовими.

Проблемою типізації займався свого часу Альфред Шюц, який вважав, що «саме за допомогою типізації ми сприймаємо й інтерпретуємо світ. Типізація – це виокремлення ідеальних соціальних типів людей, ситуацій, дій, об'єктів, ідей, подій, вражень, емоцій тощо. Усі типізації повсякденного мислення є складовими конкретно-історичного соціально-культурного світу, в якому вони сприймаються як даність і є соціально прийнятими. У свідомості кожного члена суспільства вкоренились уявлення про типового службовця, лікаря, пересічну людину, поліціанта, матір, вчителя, хулігана, хворого, закоханого, тобто про весь комплекс статусів і ролей. Повсякденність складається також з типових ситуацій: професійної діяльності, відвідувань лікаря, шкільних уроків, придбання товарів у магазині, прийняття ванни, зустрічей з друзями, сімейних обідів тощо. Типізаціями можуть бути звичні правила і схеми поведінки у певних ситуаціях. Наприклад, «купуючи щось у магазині, необхідно звернутися до продавця, назвати товар, який ви хочете придбати, і кількість його, заплатити гроші в касу і в обмін на чек одержати покупку... Ми обізнані про типи емоційних проявів людей, легко можемо пояснити і класифікувати стан людини, яка сміється, обурюється, плаче, бентежиться, і припустити, яка типова ситуація викликала певну емоцію. Проте, типізації рідко бувають однозначними й простими. Навпаки, вони по-різному сприймаються залежно від контексту» [за 25, с. 232].

Прикладами типізації можуть бути стереотипізація різних типів, формування соціально-психологічних характеристик, які задаються групою і є загальними для її членів тощо. Стереотипізація як складне соціально-психологічне явище виконує важливі функції – підтримку ідентифікації особистості і групи; виправдання можливих негативних установок щодо інших груп тощо [9, с. 49]. Соціальні стереотипи дають нам змогу виробляти моделі поведінки в певних ситуаціях, які

забезпечують гармонію в нашому житті. Стереотипізація соціальної поведінки призводить до колективної спільної роботи, що ґрунтується на співпраці та спільних цілях, що має величезне значення для виживання багатьох видів: «Кооперована поведінка у деяких суспільних комах, таких як терміти, мурахи та бджоли, давно відома; можливо, мало відомий той факт, що у шимпанзе зустрічається тип поведінки, яку по-іншому як альтруїстичною назвати не можна» [9, с. 49].

Спостереження показують, що найпоширенішою формою засвоєння норм, позицій і ролей є гра. Гра – це завжди рольова і стандартизована форма поведінки (сюжетно-рольові ігри, театралізовані ігри тощо). Коли ми залучаємо дітей до гри, ми маємо справу з «індивідуалізованими» формами соціалізації та «стандартизованими» формами індивідуалізації». Реальність у дитячій грі постійно і творчо змінюється. Люди і речі, які в ній з'являються, легко набувають нових смислів. Ігри – це «природні естетичні вихователі дітей». З точки зору психології, це одна з форм дитячої творчості. Це пов'язано з тим, що гра – це вже не просто відтворення або запам'ятовування попереднього досвіду, а його перероблення, комбінування, повна свобода в задоволенні бажань та інтересів дитини, її підготовка до життя.

Таким чином, роль, яку відіграє дитина, має кілька аспектів. По-перше, роль залежить від знань і вмінь дитини перебувати в певній позиції – рольовій позиції, яку вимагає ігрова ситуація. Тому дитина привносить у гру свій соціальний досвід, перевіряє його та «відтворює раніше визнані соціально типові моделі поведінки» (наприклад, учитель – вимогливий, лікар – уважний, кішка – манірна, лисиця – улеслива). По-друге, у процесі роботи з літературними творами та художніми образами діти розширюють свій соціальний досвід. Це відбувається тому, що запускається механізм, за якого особистість дитини ототожнюється з літературним героєм, його характером і соціальною поведінкою. Це підтверджують свідчення акторів і режисерів, наведені Девідом Маерсом: у романі Вільяма Голдінга «Володар мух» хлопчики, що потрапили в шторм і втратили корабель, перетворюються в жорстоких дикунів, які забули про цивілізацію. Після екранізації

роману юнаки, що грали в фільмі, стали вести себе відповідно своїм ролям. Режисер Пітер Брук (Peter Brook, 1969) писав: «У багатьох із них за межами знімального майданчика склалися такі ж стосунки, як і в романі. Однією з наших головних проблем було змусити їх розслабитися під час зйомок і поводитися ввічливо між дублями», а Ян Чарльстон про роль Еріка Ліддела у «Вогняних колісницях» сказав: «Усе в мені змінилося, поки я грав цю роль» [9, с. 51].

Отже, продовжуючи розмову про рольову поведінку дітей під час і після вистави, ми хотіли б зупинитися на третьому її аспекті (поведінці): у процесі обговорення теми, ідеї художнього твору, характеристики персонажів, створення сценарію складається інший тип функціонально-рольових відносин; дитина, з психологічної точки зору, сама у подальшому здійснює особистісний вибір функціональної поведінки чи соціальної ролі.

Мистецтво як засіб активної творчої діяльності та засіб самореалізації

Якщо людина засвоює лише соціальний досвід, вона завжди діятиме однозначно, відповідно до стандартів. Тоді в соціальному житті не буде жодних змін та інновацій. Але людина не зупиняється на засвоєнні та наслідуванні. Психічна діяльність – це не тільки пристосування до зовнішніх умов і засвоєння накопиченого досвіду, але насамперед перетворювальна, творча діяльність.

У демократичній освіті головною «дійовою особою» стає сама дитина як суб'єкт діяльності. Педагог у такій ситуації з психологічного погляду є співорганізатором чи партнером соціалізаційного середовища, регулятором і менеджером взаємодії з дитиною-партнером; процес соціалізації складається з трьох частин: активність дитини, активність педагога і активність середовища, у якому вони існують. Педагог має бути диригентом виховного процесу, створюючи у свідомості дитини установки, за яких у нього виникають бажання і потреба в діяльності, самовихованні та саморозвитку. На думку відомих психологів, тільки творча активність людини робить її істотою, що дивиться в майбутнє, покращує його і змінює сьогодення. Тому хотілося б розглянути творчий процес з біологічної та психологічної точок зору, його механізми, види діяльності та те, як він розвивається в дитинстві.

Людський мозок здатен не лише відтворювати почуте чи побачене раніше, а й синтезувати всі враження, творчо їх переробляти та створювати нові форми. Саме цю сполучну властивість розуму називають уявою або фантазією.

Помилково вважати, що творчістю володіють обрані. Адже навіть звичайні люди фантазують, комбінують, змінюють і створюють щось нове, нехай і незначне порівняно з творами геніїв. Таким чином, стає зрозуміло, що неможливо уявити своє існування без створення чогось нового. Творчість стає необхідною умовою існування і розвитку людини.

У своїх спостереженнях психологи доходять висновку, що творчий процес починається в дитинстві. Наприклад, помітно, що дитина має великий потенціал, але він може ніколи не реалізуватися. Вважається, що реалізована частина життя в нервовій системі – це менша частина актуального життя в нас. Дослідники психології мистецтва вважали, що існує два виходи нереалізованих можливостей: сублімація чи невроз. У першому випадку нижча форма психічної енергії, яка не розтрачується в нормальній діяльності фізичного тіла і не знаходить виходу, перетворюється на вищу форму. Це початок творчого процесу: «... Мистецтво не тільки дає вихід і вираження певної емоції, але завжди прояснює її та звільняє дух від її темного впливу» [9, с. 53].

Вони також справедливо вважають, що творчого акту мистецтва не можна навчити, але це не означає, що педагоги не можуть впливати на його створення і виникнення. Здебільшого педагоги в галузі мистецтва розуміють творчість як «неповторення одного й того самого», тобто композитор чи поет не може повторювати, імітувати, копіювати чи запозичувати, на відміну від виконавця музичної драми чи поезії. Однак не всі педагоги можуть навчити писати п'єси та вірші, і не всі вчителі можуть створити умови для написання і творчості. Одна з причин цього полягає, на думку О. Шейна, у власних комплексах педагога і передчасне перенесення цих комплексів невдах, бездарів, відсутності таланту на дітей [9, с. 53]. Однак «саме запозичення інтонації, гармонійні звороти, формальна асиміляція лягли в основу музики Моцарта. Звідси її універсальний характер. Наприклад, початкова тема увертюри «Чарівної флейти» була запозичена з доволі

оригінальної і типово італійської сонатини Клементі, але ніхто не вважає увертюру італійською музикою, а Моцарта – послідовником Клементі. Сучасні мистецтвознавці зазначають, що Моцарт мав незвичайне сприйняття духу й техніки будь-якого поміченого ним композиторського твору й одразу ж міг надати йому «відбиток вищої краси», притаманний тільки йому, Моцарту. Саме ця віра в себе і творча безстрашність надавали всім творам Моцарта особливої природності [9, с. 54]. Сценарій соціального життя Моцарта розгортався під девізом: «Вчися бути собою, розкривай себе сам». Життєвий сценарій Бетховена був зовсім іншим: до музики його привчив батько, змусивши з чотирьох років грати на клавесині та замкнувши в кімнаті зі скрипкою. Чому за такого виховання дитина не тільки не перестала займатися музикою, а й почала її створювати, залишається загадкою для багатьох педагогів і мистецтвознавців.

Через свідомість ми проникаємо в підсвідоме, ми можемо так організувати свідомі процеси, що через них викликати процеси підсвідомого. Будь-який акт мистецтва включає як свою обов'язкову умову попередні йому акти раціонального пізнання, розуміння, впізнавання. Цей процес розширює особистість, збагачує її новими можливостями, викликає певну поведінку, яка за своєю природою має соціалізуюче значення.

Важливим досвідом використання елементів театрального мистецтва є праця американської психотерапевтки Вайолет Оклендер «Вікно у світ дитини» (Посібник з дитячої психотерапії), в якій В. Оклендер використовує поняття «розігрування сцен», «рольова гра» і «драматична творчість» як синонімічні терміни: «Драматична творчість дає змогу дитині відчувати і навколишній світ, і свою власну природу. Драматична творчість дає можливість дитині краще зрозуміти як навколишній світ, так і свою власну природу. Щоб інтерпретувати навколишній світ і висловити ідеї, дії та почуття у творчості, діти використовують такі ресурси, як зір, слух, дотик, нюх, міміку, жести, уяву та інтелект» [9, с. 55]. Авторка стверджує, що коли люди виконують ці ролі, вони відчуваються краще, більш залучені в життя і більш реалістичні. Завдяки засобам театрального мистецтва люди можуть випробувати нові способи існування, усвідомити навіть

пригнічені аспекти себе, відчуті спонтанність, хвилювання й активність у повсякденному житті та стати більш впевненими в собі [9, с. 55].

В основі театрального мистецтва лежить драма. Драма з давньогрецької «drama» означає дію, дійство. При соціалізації дітей засобами театрального мистецтва за основу ми беремо залучення їх до драматичної творчості. Таке визначення драматичної діяльності знаходимо у роботах В. Сухомлинського. Проблемою впровадження драматичної творчості у широку педагогічну практику сучасної початкової школи займалася М. Лещенко. В її праці «Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі» описана технологія використання драматичної творчості у навчально-виховному процесі авторської школи «Чарівний світ» (м. Полтава). *Дитячу драматичну творчість* автор визначає як «гру, яка проводиться з метою самореалізації, розвитку особистості учня і не передбачає оцінювання його діяльності за критеріями професійного мистецтва» [21, с. 169]. Це є принциповою відмінністю від театральної діяльності дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, оскільки виключає, перш за все, диференціацію дітей за акторськими та режисерськими здібностями; по-друге, це дозволяє, в свою чергу, залучати всіх дітей до використання засобів театрального мистецтва, так би мовити, «погратися» ними; по-третє, виключає страх зробити «не так». Такий підхід дає нам можливість не робити з театрального мистецтва та його елементів панацею, оскільки ми не ставимо перед собою завдання підготувати дітей до акторської професійної діяльності, а хочемо навчити їх у будь-якій ситуації використовувати елементи театрального мистецтва, щоб комфортно себе почувати, впевнено і адекватно діяти. Причиною вибору театрального мистецтва для соціалізації послугувала його ігрова природа, яка приваблює дітей, і є фактором у соціальному становленні [9, с. 56].

Соціальні знання дитина отримує вже під час виконання ролі. Роль, яку виконує дитина, має декілька сторін: по-перше, роль залежить від знань та вмінь дитини знаходитися в певній статусно-рольовій позиції, як цього вимагає ігрова ситуація. Тому дитина і застосовує свій соціальний досвід, перевіряє його, «відтворює раніше сприйняті соціально-типові зразки поведінки» (вчитель –

вимогливий, лікар – уважний, кіт – манірний, лисиця – улеслива та ін.). По-друге, одночасно, в процесі роботи над літературним твором, художнім образом вона розширює власний соціальний досвід, оскільки спрацьовує механізм ідентифікації особистості дитини з літературним героєм, його характером, соціальною поведінкою.

У вітчизняній педагогічній практиці існує декілька видів драматичної діяльності, що використовують на заняттях із драматичної творчості: 1) релаксаційно-тренувальні ігрові вправи; 2) ритмічна драматизація; 3) пантомімічно-описове відтворення тексту; 4) словесно-пантомімічне відтворення тексту; 5) інсценізація літературних творів і вигаданих учнями сюжетів; 6) імпровізаційна драматизація [21, с. 172]. У процесі використання їх на занятті та уроці вони стають відповідними структурними компонентами.

У процесі залучення дітей до драматичної творчості ми, насамперед, ставили мету сприяти соціалізації. Тому використовуючи відповідні види драматичної діяльності, ми посилювали їх соціалізуючий вплив: добирали художні твори соціалізуючого змісту («моделі соціальних дій»), проводили паралелі між сюжетом художнього твору (мультиплікаційного фільму) і можливими життєвими ситуаціями, здійснювали пошук шляхів їх розв'язання.

Під час професійної діяльності у початковій школі у нас була можливість перевірити соціалізуючий потенціал театральної творчості. З усіх учнів (30 осіб) п'ятеро до вступу до школи виховувалися вдома батьками, бабусями і дідусями. Решта дітей були знайомі з суспільними формами навчання, але, як зазначають батьки і педагоги, половина з них була дуже активною і діяльною та важко сприймала норми, правила і вимоги закладу дошкільної освіти. Інша половина дітей відрізнялася повільним темпом роботи і відсутністю концентрації уваги. Наприклад, Олег не міг всидіти на місці й двох хвилин, голосно сміявся, порушував дисципліну, сперечався, забирав щось у когось, задирався до дівчаток, дратував сусідів і вдавався до вигадкування історій, щоб виправдати себе. Однак він швидко засвоював матеріал, писав гарні описові розповіді за малюнками, вигадував фантастичні історії та виразно читав вірші. Водночас він був дуже вразливою

дитиною, але швидко відходив і пробачав образи. Він любив усе нове, незвичайне і дивовижне. У нього були проблеми з однокласниками, він ображав і ставив підніжки дівчаткам, голосно висміював чужі недоліки та невдачі. Бесіди з батьками призвели до тимчасової зміни його поведінки, а участь в аналізі художніх творів морально-етичного змісту показала, що Олег знає правила поведінки. Однак, як показала реальність, на практиці їх не виконував.

Щось подібне спостерігалось і з Андрієм. Однак Андрій був самоупевненою в собі дитиною, з елементом егоцентризму, який тихо ображав інших. Однак він виріс у дуже вразливій і чутливій родині, де його батьки проявляли до нього надмірну турботу. Як наслідок, йому не дозволяли ходити за покупками або користуватися громадським транспортом.

На той час, коли семирічний Івар прийшов до першого класу, він був упевненим у собі, але дуже стриманим, спокійним і галантним хлопчиком, але його самоконтроль і дотримання шкільних правил (а значить, і страх зробити щось не так) не дозволяли йому будувати стосунки з однокласниками та часом робили його непомітним для оточуючих.

Після того як діти взяли участь у театральній постановці, в їхній поведінці відбулися помітні зміни. Хлопчик (Олег) не хотів більше бешкетувати, щоб вивільнити свою енергію, він почав дотримуватися соціальних норм і шкільних правил, будувати взаємодію з однокласниками та адекватно реагувати на їхню поведінку, слова і вчинки. Іншому (Андрію) більше не потрібно було самостверджуватися в бійках, привертати увагу вчителів та однокласників зухвалою поведінкою або бігати по поверхах. Беручи участь у драмі, Андрій самореалізувався і зміг правильно подати себе, поважаючи інших. Івар показав дітям, що він – хлопчик, який уміє щось вигадувати, хлопчик, який уміє цікаво спілкуватися, а не бути нудним і непомітним. До кінця року всі діти в класі виглядали по-іншому. Це сталося тому, що вони змогли скоригувати свою поведінку залежно від ситуації та діяти як група, спільно та однотипно (у хорошому сенсі). Водночас вони були живими, веселими та впевненими в собі. Звичайно, вони були не роботами, а цікавими дітьми.

Це підтверджує той факт, що мистецтво організовує нашу поведінку в майбутньому, що воно є програмою життя, вимогою, яку, можливо, ніколи не буде повністю виконано, але яка рухає нас уперед. Виходячи з цих положень, ми можемо сміливо впроваджувати театральне мистецтво в процес соціалізації: «Основний закон дитячого мистецтва – пам'ятати, що його цінність не в продукті чи результаті творчості, а в самому процесі» [9, с. 59].

Отже, мистецтво в процесі соціалізації особистості може відігравати велику роль, оскільки служить трансформатором соціальних ідей, норм поведінки, правил, духовних цінностей; дає можливість засвоїти навички практичної діяльності у суспільстві; привласнити їх, зробити мотивами соціальної поведінки; навчитися знаходити власні шляхи орієнтації, діяльності у нестандартних ситуаціях; має можливість залучати людей до творчого процесу, що розкриває найпотаємніші можливості, організовує поведінку на майбутнє, надає впевненості, сприяє самореалізації. Важлива місія мистецтва у соціальній адаптації дітей до освітньої діяльності в сенситивний період життя дитини – 5-7 років, коли відбуваються соціально-психологічні трансформації особистості. Професійній же підготовці майбутніх педагогів до цієї роботи буде присвячений наступний підрозділ.

6.2. Педагогічна обумовленість використання сучасного мистецтва у професійній підготовці майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-ми років

Незважаючи на глибоку розробку науковцями різних аспектів проблеми використання мистецтва у професійній підготовці майбутнього педагога, автори не досліджували питання професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7 років засобами сучасного мистецтва. На нашу думку, це забезпечить комплексне розуміння проблеми соціальної адаптації дітей у закладах дошкільної та початкової освіти, безперервність соціально-адаптивної діяльності, гармонізацію освітнього процесу тощо.

Аналіз результатів вивчення сучасних наукових праць та методологічних підходів дозволив визначити професійну підготовку майбутніх педагогів до

соціальної адаптації дітей 5-7-ми років засобами сучасного мистецтва як цілеспрямований інтегрований процес комунікативно-мовленнєвого розвитку студентів, а також засвоєння ними необхідної системи соціально-педагогічних знань, вироблення відповідних психоемоційних та комунікативних компетентностей, що дозволить їм оптимізувати освітню діяльність закладів дошкільної та початкової освіти, гармонізувати перехід дітей із соціальної ролі «дошкільника» в соціальну роль «учня», підвищити соціальну активність та самореалізацію дітей зазначеної вікової категорії.

Досліджуючи професійну підготовку майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку, необхідно спочатку розглянути сутність поняття «соціальна адаптація».

Однією з важливих проблем сучасної системи освіти є проблема розвитку адаптивних можливостей особистості, профілактика дезадаптації та педагогічна підтримка у критичні періоди психічного розвитку.

Поняття «адаптація» різноманітне і багатогранне. Трактуючи сутність адаптації можна зустріти в біології, психології, педагогіці, медицині, соціології. Відповідно існує адаптація біологічна, психологічна, соціальна. Адаптація людини постає перед нами як цілісний біопсихосоціальний процес.

На основі аналізу медико-біологічної та психолого-педагогічної літератури ми з'ясували, що *соціальна адаптація* – це вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін. Адаптація є складовим елементом механізму соціалізації, що відбувається як сукупність адаптацій до різноманітних життєвих ситуацій, під час яких нагромаджується соціальний досвід, засвоюються норми та цінності, комунікативні вміння. Кожна адаптація збагачує соціальний досвід, полегшує подальшу адаптацію особистості. У цьому суть адаптивної-розвивальної моделі соціалізації.

У період 5-7-річного віку дитина не просто змінює освітнє середовище, а й усвідомлює себе як соціальну істоту, змінює соціальні статусно-рольові позиції, засвоює норми взаємодії, вчиться збалансовувати особистісну активність у різних

видах діяльності – пізнавальній, комунікативній, ігровій, навчальній, особистісно-поведінковій, оціночно-корекційній тощо. Чим краще готовий організм дитини до всіх змін, пов'язаних із початком навчання в школі, до труднощів, яких не уникнути, тим легше вона їх подолає, тим спокійніше буде процес пристосування до школи.

Аналіз проблеми адаптації дає нам можливість виділити найважливіші чинники, що впливають на успішність процесу соціальної адаптації до школи дітей 5-7-річного віку: рівень готовності дитини до школи; стан здоров'я дитини; психологічні особливості дитини; особливості мовленнєвого та креативного розвитку; професійний портрет вихователя ЗДО та вчителя початкової школи, а саме: вид педагогічного спілкування, тип педагогічного спілкування, позиції педагога у спілкуванні, стиль педагогічного керівництва, стиль педагогічного спілкування вихователя та вчителя з дітьми; окремі риси характеру педагога; типи вихователів та вчителів; неправильне сімейне виховання.

Отже, *соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку* – це взаємодія особистості (або соціальної групи) із соціальним освітнім середовищем ЗДО та початкової школи, під час якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників, збалансовується біологічний, психологічний та соціальний розвиток особистості дитини, її активність та креативність у різних видах діяльності, її комунікативні вміння.

Аналіз науково-педагогічних джерел показав, що соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку багато в чому залежить від професійного портрету педагогів дошкільної та початкової ланок освіти. Важливого значення набуває розуміння соціально-педагогічних можливостей сучасного мистецтва у професійній підготовці майбутніх вихователів ЗДО та вчителів початкової школи. Художнє пізнання дійсності студентом педагогічного закладу освіти дасть можливість усвідомити дитячий світ як синтетичну цілісність; переконає у дієвості філософських законів буття, допоможе свідомо і продуктивно вибудовувати адаптивні педагогічні заходи. З цією метою важливо було ознайомити студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта з сучасними мистецькими творами про дітей та

сучасними мистецько-ігровими матеріалами.

Сучасне мистецтво про дітей дозволяє педагогу збалансувати вимоги освітнього процесу із психологічними, фізіологічними та соціальними можливостями дітей, усвідомити широкий діапазон життєвих можливостей дітей в освітньому просторі, допомагає педагогу оволодіти широким репертуаром соціальних ролей для ведення адаптивної політики в процесі комунікації з дітьми, оскільки мистецтво здатне виступати засобом інтерналізації певних норм, позицій, ролей, мовленнєвих дій, соціальної креативності.

Схарактеризуємо сучасний мистецько-ігровий матеріал (далі СМІМ). У ключовій дефініції ми синтезували три поняття «мистецтво», «гра», «матеріал». У різноманітних наукових джерелах мистецтво визначається як засіб самовираження; засіб пізнання; форма суспільної свідомості; вид естетичного освоєння світу; органічна єдність творення, пізнання, оцінки й людського спілкування тощо. «Гра» – це діяльність людини з моделювання іншого виду діяльності з розважальною чи навчальною метою, яка тісно межує з мистецтвом, хоч зазвичай не створює художніх цінностей. «Матеріал» – це речовина, або суміш речовин, первинний предмет праці, який використовують для виготовлення виробу (основний матеріал), або які сприяють якимось діям. Ігровий матеріал для дітей, як і будь-який інший матеріал, може бути природного походження чи створений людиною. Тому, під сучасним мистецько-ігровим матеріалом ми розуміємо засіб художньо-естетичного освоєння світу, формування та самореалізації особистості в ігровій діяльності.

Сучасний мистецько-ігровий матеріал – це сучасні види ігрового матеріалу природного походження або виготовленого за вимогами безпеки для дитячого віку, який надає можливість особистісної чи колективної імпровізації, тобто стимулює створення нових або поліпшення готових ігрових форм, сюжетів та вправ (за ініціативою дитини, що опирається на попередній досвід) та є повністю або частково залученим у сучасних мистецьких практиках. Ігрова діяльність з СМІМ, до якої залучається дитина, не обмежена правилами, а якщо вони і виникають, то їх автором (співавтором) є дитина. Також зауважимо, що при залученні в гру СМІМ

не припустимим є поняття «правильно – неправильно», оскільки СМІМ – матеріал, що за своєю суттю дозволяє проявитися уяві, фантазії, вільно поєднувати і обґрунтовувати, пояснювати свій вибір. СМІМ також примножує психосоціальний (повноцінний) розвиток, візуалізує (виявляє) психоемоційний стан та особистісні риси характеру, починаючи з наймолодшого віку дитини. Залучення СМІМ до соціальної адаптації дітей 5-7 років в освітніх закладах буде мати ефективний результат [7, с. 9].

Наведемо орієнтовну класифікацію СМІМ.

За фізично-структурними компонентами:

- магнітний (магнітний мистецький матеріал «Формаг» (автор В. Крамаренко), магнітний пластилін, конструктор 4-D, неокуб, площинні магнітні іграшки та ін.);
- паперовий (збірні моделі з картону, сучасні креативні книги, наліпки, настільні ігри та ін.);
- пластичний (кінетичний пісок, слайм, ліпаки, пластик, що запікається, повітряний пластилін, глина, що застигає та ін.).

За формоутворювальними можливостями:

- конструкторський (Lego, конструктор-балансир, конструктор-липучка та ін.);
- технологічні іграшки (конструктор електронний/на сонячній панелі, динамічний та ін.).

За мистецько-творчою ознакою:

- фарби/крейда/туш;
- пензлі/олівці/пастель;
- брашпени/фломастери/маркери;
- тканина/вовна/пухнастий синельний дріт;
- гумка/гумові печатки/гумки для плетіння;
- паралон/пінопласт/бісер;

Іграшки з Magic effect:

- 3-D ручки;

- 3-D світлові дошки для малювання;
- іграшки, що зростають [7; 18, с. 103].

Отже, сучасне мистецтво може розвинути здібність педагога до ідентифікації, здатність розрізнявати й розпізнавати емоції й почуття іншого, зіставляти їх із еталонами нормативної поведінки, бути хорошим актором соціальної драматургії. Згідно з теорією соціальної драматургії, люди – актори, які щоденно розігрують різноманітні соціально-побутові сцени в процесі спілкування, комунікації з іншими людьми. Залучення майбутніх педагогів до сучасного мистецтва (особливо театрального, кінематографічного) є практикумом, тренажем перед самостійним виходом на професійну сцену сповнену соціальних дійств; ознайомлення та вправлення студентів у роботі із СМІМ позитивно впливає також на комунікативно-мовленнєві та професійні компетентності майбутніх педагогів спеціальності 012 Дошкільна освіта.

6.3. Модель професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва

Професійна підготовка майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку – це формування професійних компетентностей студентів під впливом засобів сучасного мистецтва.

Характеризуючи відображення мистецько-педагогічного підходу в змістовому та операційному компонентах підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку, необхідно відзначити низький рівень використання сучасного мистецтва. Мистецько-педагогічна діяльність як інтеграція соціальних, комунікативно-мовленнєвих та мистецьких знань, умінь і навичок має увійти в систему підготовки фахівців закладів дошкільної освіти та початкової школи як більш глибоке осмислення проблем адаптації дітей до шкільного навчання. У зв'язку з цим до ряду навчальних дисциплін необхідно ввести додаткову інформацію, твори мистецтва про дітей, пов'язані з соціальною адаптацією, форми, методи та прийоми роботи над їх соціальним змістом.

Розгляд змістового та операційного компонентів професійної підготовки

майбутніх вихователів дітей дошкільного віку та учителів початкової школи до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засвідчив загальний характер теоретичної підготовки студентів спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта та недостатній рівень практичної підготовки. Теоретичні знання про соціум, особливості соціальної взаємодії, адаптацію як процес, його механізми та мистецькі функції мають розгалужений і поверхневий характер їх формування: спостерігається певна диспропорція та відірваність соціологічних уявлень від психолого-педагогічних, оскільки загальна та дошкільна педагогіка, основи педагогічної майстерності викладаються на перших двох курсах, а соціологія, естетика та соціальна педагогіка були не передбачені освітніми програмами, студенти не обізнані в соціалізуючих та адаптуючих можливостях СМІМ. Тому викладачам професійно-орієнтованих дисциплін складно здійснювати інтеграцію соціальних та психолого-педагогічних знань.

Нами була розроблена авторська модель удосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва, в якій інтегруються лінгвістичні, соціальні, педагогічні та мистецькі знання студентів.

Отже, ми з'ясували *педагогічні умови професійної підготовки майбутніх педагогів* до соціальної адаптації дітей засобами сучасного мистецтва, а саме: реалізація авторської моделі; навчання студентів адекватно і об'єктивно сприймати сучасне мистецтво та зіставляти його з соціально-педагогічними ситуаціями; професійна підготовка на комунікативно-мовленнєвому підході; оволодіння студентами діагностикою наявності суперечностей між процесом адаптації дітей та їх особистісними потребами; набуття майбутніми педагогами здатності до зміни статусно-рольової позиції; розвиток соціальної уяви, соціального інтелекту та емпатійних здібностей; набуття установки на здійснення соціальної адаптації, оволодіння елементами соціально-мистецької грамотності, конструктивно-організаторськими та комунікативно-мовленнєвими вміннями, що націлені на здійснення соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку в конкретних педагогічних ситуаціях.

Сучасний етап підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку вимагає не тільки глибокого теоретичного усвідомлення ролі цього процесу в розвитку особистості, а й практичної готовності майбутніх педагогів до нього.

Розв'язанню поставленої проблеми за допомогою засобів сучасного мистецтва сприятиме дослідно-експериментальна модель підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7 річного віку, яка має забезпечити теоретичну і практичну готовність студентів до такого виду професійно-педагогічної діяльності.

Структурними компонентами дослідно-експериментальної моделі є цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольний-регулятивний та оціночно-результативний.

Цільовий компонент функціонально поєднує мету комунікативно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва із конкретними завданнями: 1) сформулювати мотиви професійної діяльності зі соціальної адаптації дітей 5-7-мі річного віку; 2) узагальнити та поглибити знання студентів освітніх програм спеціальностей 012 Дошкільна освіта з соціальної адаптації дошкільників та першокласників; 3) сформулювати педагогічні уміння ефективно здійснювати соціальну адаптацію дітей у відповідних освітніх установах – закладі дошкільної освіти та початковій школі закладу загальної середньої освіти на комунікативній основі, широко використовувати у цьому СМІМ.

Стимуляційно-мотиваційний структурний компонент передбачає таку схему побудови теоретичної та практичної частин, у ході виконання яких буде здійснюватися стимулювання у студентів інтересу до соціальної адаптації здобувачів дошкільної та початкової освіти мистецько-соціалізуючими засобами, потреби у самостійному вирішенні поставлених завдань, виникненні позитивних мотивів під час вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва».

Змістовий компонент виходить зі змісту освітніх програм спеціальності 012 Дошкільна освіта і конкретизується у переліку спеціальних та фахових компетентностей, які необхідні педагогу для полегшення соціальної адаптації дітей до умов закладу освіти, а саме: це система знань про зміст процесу соціальної адаптації дітей до умов ЗДО, про послідовність соціальної адаптації дітей, про явище дезадаптації; планування (моделювання) адаптаційного процесу майбутніх першокласників у співпраці з батьками, психологом, соціальним педагогом школи; уміння реалізовувати творчий задум; володіти організаторсько-сугестивними та комунікативно-мовленнєвими уміннями; аналізувати отримані результати.

Операційно-діяльнісний структурний компонент відображає процесуальну сутність вивчення загальної та дошкільної педагогіки, основ педагогічної майстерності, окремих методик та самої вибіркової навчальної дисципліни «Соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва». Характер взаємодії викладача і студентів має значний вплив на зміст теоретичної та практичної частин, що обумовлює внесення змін та створення силабусу та робочої програми освітнього компоненту (ОК). Це цілком залежить від уміння підібрати форму, методи та прийоми роботи з аудиторією, засоби сучасного мистецтва, врахувати її базову готовність до сприйняття теоретичного матеріалу та мистецьких творів соціально-адаптивного змісту, комунікувати.

Контрольно-регулятивний структурний компонент вивчення полягає в постійному здійсненні контролю у ході вирішення поставлених завдань, у забезпеченні зворотного зв'язку. Перевірки сформованості компетентностей служать показником ефективності використаних форм, методів та прийомів навчання. Одночасно студенти можуть здійснювати і самоконтроль власних успіхів і невдач у навчанні. Для цього розроблені спеціальні завдання до практичних занять. Основними методами і формами контролю можуть бути спостереження за навчальною діяльністю студентів, усне опитування, комунікативні колоквиуми, практичний контроль та аналіз результатів практичної діяльності.

Оціночно-результативний компонент передбачає оцінку викладачем та самооцінку студентом власних досягнень, аналіз причини неуспіху, що дасть

можливість стимулювати у майбутніх педагогів бажання покращувати свої результати. Це відбувається в результаті рецензування усних відповідей та аналізу практичних робіт на практичних заняттях.

Вважаємо, що для цілісного системного формування професійних компетентностей вихователів дітей дошкільного віку та вчителів початкової школи засобами сучасного мистецтва, буде оптимальним введення вибіркової навчальної дисципліни «Соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва». Ця навчальна дисципліна повинна мати більше практичного навантаження та бути розрахована на достатньо вагомий відсоток самостійної роботи, оскільки деякі питання будуть потребувати філософського осмислення, психолого-педагогічного та мистецько-соціалізуючого аналізу, пошуку правильних, оригінальних шляхів виходу з проблемних соціально-побутових та виробничих ситуацій. Навчальна дисципліна може передбачати лекційні та практичні заняття, а також самостійну роботу студентів. Загальна кількість кредитів 3, кількість годин – 90. З них на лекційні відводиться 10 годин, на практичні заняття – 12 годин і самостійній роботі – 68 год.

ОК передбачено чотири теми, які ознайомлюють майбутніх педагогів з проблемою соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку, її особливостями; формують знання про адаптацію як процес, її складові та уміння проявляти соціальну рухливість під час педагогічного процесу.

Лекційні заняття повинні ознайомити студентів із теоретичними та теоретико-методичними основами ОК: загальною проблемою соціальної адаптації 5-7-річних дітей, визначенням готовності дитини до школи, педагогічним спілкуванням та сімейним вихованням як чинниками соціальної адаптації; засобами покращення соціальної адаптації дітей 5-7-ми років, специфікою їх комунікації у закладах освіти.

Система завдань, яка буде реалізовуватися у циклі практичних занять та самостійної роботи, повинна надійно закріплювати вивчені теми, спонукати до творчого мислення, аналізу соціокультурної, освітньої, економічної ситуації в країні, своєї ролі в сучасному освітньому просторі; допомагати в набутті

комунікативно-мовленневих умінь, практичних навичок роботи з дошкільниками та учнями першого класу за допомогою засобів сучасного мистецтва і СМІМ, в активізації спеціалізованої лексики.

Під час проведення практичного заняття студенти повинні самостійно шукати відповіді на ряд питань у психолого-педагогічних та мистецьких творах із проблеми життєдіяльності особистості в освітньому середовищі закладів дошкільної та початкової освіти, серед своїх ровесників та педагогів; аналізувати поведінку дітей, вихователів, учителів – героїв кінострічок, фоторобіт, творів художньої літератури, хореографічних та театральних постановок; розвивати вміння ототожнювати себе та інших з долею та характером персонажу мистецького твору; розуміти і прогнозувати поведінку дітей, обговорювати це з одногрупниками та викладачем, доводити свою думку, дискутувати; розуміти значення комунікації в соціальному розвитку дітей.

Практичні заняття повинні також бути спрямовані на закріплення і активізацію знань, отриманих на лекціях. Під час практичних занять необхідно ознайомити студентів із соціально-економічними, культурно-освітніми факторами соціальної адаптації, проблемами комунікативного розвитку дітей, закріпити базові поняття, сформувати вміння розуміти і прогнозувати поведінку дитини. Також практичні заняття повинні передбачати ознайомлення з творами сучасного мистецтва, що відображають тему адаптації дитини до освітнього середовища, а саме: роботи з фотомистецтва, хореографічного, образотворчого, екранного, музичного та пісенного мистецтв тощо.

На практичних заняттях студенти активно залучались до роботи з СМІМ.

Наголошуємо, що у виявленні та структуруванні сучасного ігрового матеріалу, ми зосередились на можливостях формування соціальної креативності засобами СМІМ в ігровій, комунікативно-мовленневій та інтелектуальній сферах.

Майбутні вихователі дітей дошкільного віку усвідомлювали, що при правильній організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, СМІМ має бути включений у вільну творчість дітей, або вільну гру, або до розвивальних занять у загальній багатоманітності, що суттєво підвищить якість дошкільної

освіти загалом. Зауважимо, що в реалізації дидактичних завдань ЗДО або під час сімейних ігор найефективнішим буде використання СМІМ із урахуванням вікових, індивідуальних психофізіологічних особливостей дошкільників та при загальній атмосфері толерантного ставлення дорослих до будь-яких імпровізаційних «знахідок» малечі.

Цикл практичних занять розвиватиме вміння виконувати систему вправ, формуватиме вміння планувати, здійснювати комунікативно-мовленнєву підготовку, готувати і проводити роботу з дошкільниками та учнями перших класів, встановлювати причини дезадаптації дитини, а також уміння здійснювати соціальну адаптацію першокласників.

Вивчення навчальної дисципліни може проводитися у циклі професійних дисциплін на другому-третьому роках навчання в педагогічному закладі вищої освіти, оскільки студенти набули вже базових знань із педагогіки, психології, основ педагогічної майстерності та на четвертому році навчання проходять виробничу практику в закладах освіти, де зможуть реалізувати свої знання, вміння та навички. Викладач, який веде навчальну дисципліну, може адаптувати наведену структуру до конкретних потреб практичної діяльності: об'єднувати, диференціювати матеріал окремих занять, обирати форми контролю на свій розсуд, а також вносити зміни у зміст практичних завдань, але у рамках збереження логіки подачі матеріалу та відчуття часу. Також цю дисципліну або деякі питання з неї доцільно викладати вихователям та вчителям, завідувачам закладів дошкільної освіти, директорам та заступникам директорів закладів загальної середньої освіти, гімназій, приватних шкіл, соціальним педагогами, працівникам позашкільних закладів освіти на семінарах, курсах підвищення кваліфікації, спільних засіданнях науковців та працівників шкіл, методичних кабінетів, вебінарах, науково-педагогічних практикумах тощо. Фундамент даного курсу становлять знання студентів із педагогіки, психології, педагогічної майстерності, одержані у процесі навчання, а також практичні уміння, педагогічне осмислення системи сучасної освіти, що відбувається під час навчальних практик із педагогіки, психології та методик упродовж II – VIII семестрів.

Шляхами реалізації завдань вибіркового ОК є різноманітні дидактичні засоби: проблемно-пошукове викладання теоретичного матеріалу; круглий стіл; диспут з елементами «мозкової атаки» («брейнстормінга»); аналіз та обговорення педагогічних досліджень, творів балету, фотографій, відеозаписів, музичних творів та педагогічних ситуацій; педагогічний тренінг; ділові педагогічні ігри з подальшим обговоренням ефективності обраних методів, прийомів навчання; самостійне розв'язання педагогічних завдань із подальшим оцінюванням виконаної роботи.

Проблемно-пошуковий підхід до викладання теоретичного матеріалу передбачає різний рівень активізації студентів залежно від ступеня їх підготовленості до засвоєння професійно-педагогічних соціалізуючих знань, у залежності від їх особистісних потреб, стану захищеності дитини з боку батьків, освітніх закладів, обізнаності в сфері соціальних хвороб дитинства, їх соціальної креативності, мовленнєвим розвитком дітей тощо.

Весь комплекс запропонованих підходів повинен сприяти якісному покращенню фахової підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації, підвищенню їх педагогічної культури.

Ефективність запропонованої моделі була підтверджена в ході експериментального дослідження, яке здійснювалося на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Головною метою формувального експерименту було переконатися у правильності гіпотези дослідження, а саме в тому, що рівень комунікативно-мовленнєвої готовності до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта освітньої програми «Дошкільна освіта. Початкова освіта» (2018) значно зростає за умов використання у змістовому й операційному компонентах професійної підготовки засобів сучасного мистецтва і оволодіння студентами соціально-педагогічною компетентністю та соціально-мистецькою педагогічною сенситивністю.

Під час підготовчого етапу дослідно-експериментальної роботи було визначено групи студентів, у яких проводився експеримент; розроблено тексти

лекцій для теоретичної підготовки експериментованих, плани практичних занять та завдання для самостійної роботи.

У ході дослідно-експериментальної роботи перевірялась ефективність авторської моделі професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва шляхом запровадження вибіркової навчальної дисципліни «Соціальна адаптація дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва» та доповнення психолого-педагогічних і фахових дисциплін додатковою інформацією.

Експериментальне підтвердження ефективності запропонованої моделі професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти перевірялося протягом 2018-2019, 2019-2020 років на 27 студентах Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Зріз сформованих компетентностей майбутніх педагогів, проведений після закінчення формульованого експерименту, виявив значне зростання рівнів готовності до соціалізації дітей 5-7-річного віку у студентів експериментальної групи порівняно з контрольною (Таблиця 6.3.1) [30, с. 1821].

Таблиця 6.3.1

Узагальнений показник сформованих компетентностей майбутніх вихователів дітей дошкільного віку та вчителів початкових класів

Критеріальні характеристики	Контрольна група						Експериментальна група					
	До експерименту			Після експерименту			До експерименту			Після експерименту		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Соціально-педагогічна компетентність % (особи)	69,23 (9)	23,07 (3)	7,7 (1)	53,86 (7)	30,75 (4)	15,39 (2)	64,28 (9)	28,57 (4)	7,15 (1)	35,71 (5)	42,86 (6)	21,43 (3)
Соціально-мистецька педагогічна сенситивність % (особи)	61,54 (8)	23,07 (3)	15,39 (2)	53,86 (7)	23,07 (3)	23,07 (3)	57,14 (8)	28,57 (4)	14,29 (2)	28,57 (4)	50 (7)	21,43 (3)
Узагальнений показник %	65,39	23,07	11,54	53,86	26,91	19,2	60,71	28,57	10,72	32,14	46,43	21,43

Отже, проведена дослідно-експериментальна робота засвідчила ефективність впровадження моделі професійної підготовки майбутніх педагогів спеціальності 012 Дошкільна освіта освітньої програми «Дошкільна освіта. Початкова освіта» до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва. Тому в подальшому радимо педагогічним закладам вищої освіти самостійно обирати шлях професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва.

Загальні результати проведеного експерименту є підґрунтям для висновку: розроблена педагогічна модель удосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва є ефективною і заслуговує на впровадження у освітні програми спеціальностей 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта. Вона дозволяє синтезувати життєвий досвід із професійним, усвідомлювати інформацію, робити її особистісно-орієнтованою на життєві та професійні обставини, а потім актуалізувати із довгострокових резервів пам'яті в адекватних виробничих ситуаціях. Така інформація представлятиме собою поєднання думок, емоцій, вчинків, що прожила особистість, і вони стануть для неї самодостатньою цінністю [11, с. 67].

Розглянемо докладніше авторську методичку комунікативно-мовленнєвої підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації 5-7-річних дітей засобами сучасного мистецтва, враховуючи військово-політичну та соціально-економічну ситуацію, що склалась у країні після 2022 року.

Наведемо орієнтовні теми лекцій: «Соціальна адаптація дитини до закладу дошкільної освіти», «Адаптація першокласників до школи», «Готовність дитини до школи», «Сімейне виховання як чинник соціальної адаптації дитини 5-7-ми років», «Педагогічне партнерство як чинник соціальної адаптації», «Мистецько-педагогічні засоби соціальної адаптації 5-7-річних дітей».

Формування у студентів професійних компетентностей щодо здійснення соціальної адаптації повинно відбуватися в процесі проходження теоретико-методичного етапу підготовки – практичних занять, які вимагають тривалої

самостійної роботи. Дванадцять годин присвячено практичним заняттям, які проводяться з метою закріплення лекційного матеріалу. Цей блок закріплює знання про зміст соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку та формує вміння та навички, пов'язані з цим процесом.

Перше практичне заняття ми радили б провести на усвідомлення місця особистості дитини у соціальному просторі України у формі «круглого столу». Підготовка до участі в «круглому столі» повинна включати знання базового теоретичного матеріалу за текстом лекцій: загальний зміст поняття адаптації, її види; сутність соціальної адаптації, поняття дезадаптації та її форм. Студенти повинні визначати чинники та рівні успішної адаптації першокласників. На нашу думку, засвоєння цих фундаментальних понять є підґрунтям для більш глибокого вивчення саме соціальної адаптації дітей. Під час круглого столу студенти повинні торкнутися проблематики адаптації дітей до ЗДО та школи, мовленнєвих, психічних та фізіологічних особливостей дітей 5-7-річного віку. На практичному занятті можна влаштувати перегляд короткометражного відео на твір М. Димова «Діти пишуть листа Богу», запропонувати до прочитання книгу Дж. Грея «Діти з небес», щоб студенти вчилися розуміти думки, почуття, проблеми та бажання сучасних дітей. Для перевірки знань викладач може запропонувати для обговорення проблемні педагогічні ситуації. Обов'язково в умовах воєнного стану треба звертати увагу на проблеми дітей в Україні. Ми пропонуємо для прослуховування пісню «Діти» гурту «Жадан і Собаки», для перегляду – відеоролики «Допомога потрібна і дітям, і дорослим» (психологиня працює з дітьми у харківському метро), «Навчання під час війни: першокласники Харкова отримують книжки» [3; 22].

Під час практичних занять ми передбачаємо своєрідну проекцію діяльності педагога з дітьми на навчальну діяльність студентів, при якій вони виступлять дітьми, а викладач – вихователем ЗДО або вчителем початкової школи. Завдання викладача – на час проведення занять змінити статусно-рольову позицію, це ж роблять і студенти. Методом моделювання та драматичної творчості студенти розігрують сцени (моделі комунікативно-мовленнєвої взаємодії «дитина –

дорослий», «дитина – дитина», «діти – дорослі») із мультиплікаційних фільмів гостросоціальної тематики «Думками на виворіт», «Балерина», «Бєбі Бос», «Маленький принц» та інших.

Для засвоєння теми «Сімейне виховання як чинник успішної соціальної адаптації» ми пропонуємо продемонструвати фотопроєкт Анни Радченко «Зворотний бік материнської любові від Анни Радченко» [29]. Студенти отримають завдання: «Розкрийте соціально-педагогічний потенціал фоторобіт А. Радченко. Наведіть приклади із життя. Поміркуйте, яке доросле життя проживе кожна дитина із фотографій».

Логічним продовженням є розкриття студентам сутності та принципів партнерської взаємодії в закладах освіти та її ролі у соціальній адаптації дітей. З цією метою можна дати завдання прочитати авторські статті, а саме: «Педагогіка партнерства в координатах дошкільної освіти», «Коопероване навчання в сучасних закладах освіти України», «Дистанційне навчання дітей дошкільного віку на засадах партнерської педагогіки під час воєнного стану», «Мовна соціалізація дітей дошкільного віку на засадах лінгводидактичної спадщини Софії Русової», «Виховання чуйності у дітей дошкільного віку в процесі залучення до добродійних акцій», «Актуальність принципів партнерської педагогіки у забезпеченні освітнього розвитку дитини в умовах воєнного стану», «Педагогічне спілкування як шлях формування партнерської взаємодії в ЗДО», «Організація партнерської взаємодії в умовах інклюзивного освітнього середовища ЗДО» [15; 12; 13; 5; 14; 6; 10].

Демонстрація робіт сучасних фотохудожників, присвячених світу дитинства, дозволить сформуванню психолого-педагогічних установок на прийняття дитячого світу, наблизити його та нагадати про життєдіяльність 5-7-річних дітей. Наведемо приклади завдань до робіт сучасних художників, зокрема, Адріана Соммелінга, Чипріана Мурешана, Франціса Альша та ін.

Завдання 1. Дитинство наповнено дивами та відкриттями, які трапляються майже на кожному кроці. Але подорослішавши і перевантажившись теоретичними знаннями з педагогіки, ми забуваємо про це. Саме тому ми пропонуємо вам

переглянути серію робіт голландського фотохудожника Адріана Соммелінга (Adrian Sommeling) під умовною назвою «Химерний світ шестирічної дитини», яка відтворює світ таким, яким він може здаватися нам у шість років. Прочитайте інформацію на офіційному сайті художника та інші статті про його мистецькі роботи за джерелами: URL : <http://surl.li/rupxv> ; URL : <https://1x.com/photo/48025>; URL : <https://1x.com/photo/53589>. Розгляньте фотографії і дайте відповіді на запитання: Які емоції, почуття викликають у вас ці фотографії? Яких дітей ви очікуєте побачити в своїй групі (класі)? Які назви цих робіт? Як можна інтерпретувати соціальну ситуацію життєдіяльності шестирічної дитини за цими картинами? Яка фотокартина вам близька?

Завдання 2. За поданим зразком складіть свій твір-інтерпретацію за однією із фоторобіт Адріана Соммелінга (Adrian Sommeling). Зразок інтерпретації картини:

Нідерландський фотохудожник та графічний дизайнер Адріан Соммелінг (Adrian Sommeling) висвітлює у своїх фотокомпозиціях світ очима шестирічної дитини. Свою роботу в цьому напрямі митець розпочав завдяки любові його сина позувати на камеру. Одним із прикладів його робіт є “Перевірка на монстрів” (англ. Monster check), в якій автор висвітлює тему сили дитячої уяви, потребу в пошуку нового та його впливу на їх світогляд та світосприйняття, де головним рушієм, на мою думку, є підтримка інших.

Спостерігач, розглядаючи цю фотографію, у самому центрі зустрічає погляд маленького, одягненого в піжаму з автомобільчиками хлопчика, який зі стурбованим, переполоханим, ба навіть нажаханим виразом обличчя зазирає в темряву під власним ліжком. Позаду хлопчика можна помітити струмінь світла, що спрямований на вишикувані в ряд м'які іграшки.

Інтерпретуючи це зображення, варто сказати, що автор робить величезний акцент на дитині та її почуттях. Його обличчя розташоване у самому центрі, безсумнівно виказує емоцію страху перед тим, що може чекати його під ліжком. Це нове, щойно уявлене, змусило дитину прокинутися, ввімкнути світло, взявши своїх найдорожчих, завжди вірних друзів (іграшки) та, не зважаючи на страх, зробити крок до нового, лякаючого та скоріш за все уявного “монстра”.

Митець також підкреслює важливість підтримки, адже дитина йде не одна назустріч своєму страху – позаду головної фігури ми бачимо цілу шеренгу з пухнастих іграшкових звірят, захисників наших дитячих снів, роль яких підсилюється скупченістю світла довкола. Вони завжди були символом тепла, добра, ніжності та певним чином захистом для малечі, особливо під час зустрічі з чимось, що сидить на холодній підлозі, в темряві ліжка.

Підсумовуючи сказане вище, я вважаю, що Адріан Соммелінг показує справжність почуттів дитини викликаних її власною уявою та труднощами в розрізненні одне від одного двох світів: “світу реального” та “світу фантазій”. Фотохудожник також підкреслює бажання дитини йти до нового, навіть якщо воно лякає, а також важливість підтримки на цьому шляху.

Завдання 3. Розгляньте фотографії Адріана Соммелінга і подумайте над тим, яку соціальну модель отримують діти, до якого соціуму готуються, як будуть розвиватися їх долі?

Завдання 4. Розгляньте роботу французького художника Чипріана Мурешана «Без назви (Двері)», проаналізуйте концептуальний зміст притчі (про шрами-дірки від цвяхів), пов’язаної з цією роботою: «Батько забивав цвяхи у двері кожного разу, коли син робив погані вчинки: говорив грубі слова, ображав когось із близьких. І кожного разу, коли син виправлявся або робив щось хороше, батько виймав із дверей цвях. У решті решт син повністю виправився, і батько витягнув усі цвяхи із дверей. Але при цьому в них залишилось те, чого виправити не можна, – шрами-дірки від цвяхів. Вони залишились в дверях назавжди». Визначте соціально-педагогічний сенс цієї роботи. Створіть свою творчу роботу за змістом цієї притчі. Матеріал можете обрати довільний, головне зберегти концептуальний зміст.

Завдання 5. Проаналізуйте інсталяцію художника Франціса Альша «15+1» (URL : <http://surl.li/gurxb>). Інсталяція складається з п’ятнадцяти тарілок із обіднього сервізу готелю в Албанії (40-х років ХХ ст.). Кожна із них була розбита, а потім знову склеєна з уламків, але залишилося не приклеєним по одному шматку. Ці збережені фрагменти були зібрані в шістнадцяту тарілку. В інсталяції кадр із

телевізійної кінохроніки, що показує церемонію вечері, що відбулася під час режиму Тіто в готелі, завершує ансамбль. Інсталяцією «15+1» Франціс Альш пропонує метафору трактування історії, побудованої на свідченнях, які можна деформувати, перекомпонувати та навіть вигадати. Нам важливо усвідомлювати, що в сучасному світі широкого медіапростору існує розповсюджена практика видавати судження за факти. У соціальній адаптації педагогу потрібно навчитись збирати факти, а потім їх інтерпретувати.

Поміркуйте над задумом митця, який показує, як замовчування та надання недостовірних фактів призводить до народження педагогічних міфів. Яким чином неправдива інформація впливає на розвиток особистості дитини, її соціалізацію?

Завдання 6. Порівняйте фотографії дітей, які готуються стати першокласниками:

фото 1 – URL : <http://surl.li/rupws>

фото 2 – URL : <http://surl.li/rupwl>

Завдання 7. Проблеми дитинства під час війни та військових конфліктів піднімаються в інсталяціях китайського фотохудожника Ай Вейвейа «Law of the Journey» (Прага, 2018 р.) (URL : <http://surl.li/rupxf>). «Law of the Journey» – це надувний 70-метровий човен, із 258 безособових надувних фігур. А в його роботі «Прапори», які нагадують золоті й срібні теплозахисні ковдри, що роздають переселенцям після прибуття на грецький острів Лесбос, один із прапорів відтворює силует сирійської дитини, яка втопилась. Обговоріть слова художника: «Криза біженців – криза людяності... У наш час невизначеності ми потребуємо великої терпимості, співчуття і довіри один одному. Інакше людство зустрінеться з більшою кризою».

Отже, запропонована модель професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації засобами сучасного мистецтва передбачає поєднання різних форм, методів і прийомів навчання: лекційних, практичних занять з самостійною роботою; бесіду, розповідь, перегляд відеороликів, прослуховування сучасних музичних творів, перегляд, порівняння та обговорення фотографій, творів сучасного хореографічного мистецтва гостросоціальної тематики, читання

сучасної художньої літератури, мультиплікаційних фільмів з аналізом соціально-педагогічних ситуацій, імпровізацією, драматизацією, діловими іграми тощо.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх аспектів професійної підготовки майбутніх педагогів до соціальної адаптації дітей 5-7-річного віку засобами сучасного мистецтва, а передбачає продовження науково-пошукової роботи, спрямованої на визначення інших шляхів використання сучасного мистецтва, його інтеграції з психолого-педагогічними та лінгвістичними проблемами, розробки навчальної програми та методичних рекомендацій щодо використання сучасного мистецтва у процесі соціального розвитку дітей різних вікових категорій.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. К.: Либідь, 2003. 280 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
3. Допомога потрібна і дітям, і дорослим: психологиня працює з дітьми у харківському метро. URL : <http://surl.li/ryfnh>
4. Забужко О. С. Дві культури. Київ: Т-во «Знання», 1990. 48 с.
5. Зімакова Л. В., Манжелій Н. М. Мовна соціалізація дітей дошкільного віку на засадах лінгводидактичної спадщини Софії Русової. *Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні (з нагоди 165-ї річниці від дня народження видатної просвітительки)* : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної он-лайн-конференції, 18–19 лютого 2021 р. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. 430 с. С. 63-66.
6. Зімакова Л. В. Актуальність принципів партнерської педагогіки у забезпеченні освітнього розвитку дитини в умовах воєнного стану. *Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації*: зб. матеріалів конференції, 16 червня 2022 р. [За ред. О. Рейпольської, О. Брежнєвої, І. Луценко, В. Рагозіної, С. Васильєвої]. Київ. 2022. 311 с. С. 60-65. URL : <http://surl.li/ryfmj>

7. Зімакова Л. В., Крамаренко В. О. Класифікація сучасного мистецько-ігрового матеріалу у контексті формування креативності дитини дошкільного віку. *Modern Technology and Innovative Technologies* (Німеччина). 2021. Issue 17. Part 4. С. 6-14. URL : <http://surl.li/ryflu>
8. Зімакова Л. Комунікативно-мовленнєвий розвиток старших дошкільників засобами мультиплікації: технологічний підхід. *Педагогічні науки*. 2019. № 74. С. 17-20.
9. Зімакова Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціалізації учнів засобами театрального мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти. Київ, 2004. 250 с.
10. Зімакова Л., Бульбаха Т. Педагогічне спілкування як шлях формування партнерської взаємодії в ЗДО. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / [за заг. ред. / О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська]. Полтава : ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2022. Вип. 6. 208 с. С. 65-71.
11. Зімакова Л., Ковалевська Н., Манжелій Н. Формування вітагенного професійного досвіду в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Педагогічні науки*. 2023. № 81. С. 66-72.
12. Зімакова Л., Тупиця О. Коопероване навчання в сучасних закладах освіти України. *Зміст освіти та освітні практики нової української школи*: матеріали всеукраїнського освітнього форсайту «Зміст освіти та освітні практики Нової української школи» (Полтава, 28 квітня 2021 р.). / [Упоряд.: В. В. Зелюк, В. Р. Ільченко, О. О. Буйдіна]. Полтава: ПОШПО, 2021. 255 с. URL : <http://surl.li/ryfkj>
13. Зімакова Л., Тупиця О., Жданюк Л. Дистанційне навчання дітей дошкільного віку на засадах партнерської педагогіки під час воєнного стану. *Педагогічні науки*. 2022. № 79. С. 92-100.
14. Зімакова Л.В. Виховання чуйності у дітей дошкільного віку в процесі залучення до добровільних акцій. *Педагогічні науки*. 2021. № 78. С. 22-26.

15. Зімакова Л.В. Педагогіка партнерства в координатах дошкільної освіти. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць. Полтава: ФОП Цьома С.П., 2021. Вип. 5. С. 65-72.

16. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.

17. Коваль Л. Г., Зверєва І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навчальний посібник. К.: ІЗМН, 1997. 392 с.

18. Крамаренко В. О. Формування креативності у дітей засобами сучасного мистецько-ігрового матеріалу в дошкільних закладах: дис. ... доктора філософії : спец. 012 Дошкільна освіта / ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2023. 272 с.

19. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис. Київ: Віра ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

20. Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник / За заг. ред. Л. Т. Левчук. 3-тє вид., допов. і переробл. К.: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.

21. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навчально-методичний посібник. К.: АСМІ, 2003. Ч. 1. 304 с.

22. Навчання під час війни: першокласники Харкова отримують книжки. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=rvwlxx5g-ro>

23. Рибалка В. В. Перспективи розвитку психологічної культури особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи*: Збірник наукових праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. Київ, 2003. 680 с. С. 575-583.

24. Русова С. Ф. В оборону казки. *Світло*. 1913. № 7 (березень). С. 3 – 8.

25. Симончук О. Розділ VIII. Повсякденне життя. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 4-5. С. 212-246.

26. Словник іншомовних слів / За ред. Мельничука О. С. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії видавництва «Вища школа», 1977. 776 с.

27. Теорія драми в історичному розвитку: Хрестоматія / Заг. ред. О. І. Білецького. К.: Мистецтво, 1950. 626 с.
28. Філософія / За ред. Г. А. Заїченка, В. М. Саратовського, І. І. Кального, В.І. Даниленка. Київ: Вища школа, 1995. 455 с.
29. Фотопроект «Зворотний бік материнської любові від Анни Радченко». URL : <http://surl.li/ryfkw>
30. Zimakova L., Kramarenko V., Kovalevska N., Tupytsya O., Mokhirieva Y. Treinamento de futuro educador de fala comunicativa para a adaptação social de crianças de 5 a 7 anos por meio da arte moderna. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, Araraquara. 2021, v. 25, n. esp.3, p. 1810–1825. URL : <http://surl.li/ryflj>